

Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi Sonrasında Osmanlı Taşrasında Medrese Kurma Teşebbüsleri (1910-1914)

Attempts to Establish Madrasahs in the Ottoman Provinces after the Medaris-i İlmiye Nizamnamesi (1910-1914)

Hasan ŞAHİNTÜRK*

ÖZ

Bu makalenin konusu, 1910 Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nden 1914 İslah-ı Medâris Nizamnâmesi'ne kadar geçen dört yıllık süreçte, Osmanlı taşrasında *asr-ı hazıra* uygun, programında fûnûn-i cedide derslerini barındırır şekilde kurulması amaçlanan medreselerdir. 26 Şubat 1910 tarihinden itibaren Medâris-i İlmiye Nizamnâmesinin yayımlanmasıyla beraber medreselerde fûnûn-i cedide dersleri okutulmaya başlanmıştır. Fakat bu uygulama büyük oranda İstanbul ile sınırlı kalmış, fûnûn-i cedide dersleri taşradaki medreselerde birkaç örnek uygulama dışında yaygınlık kazanamamıştır. Bu sebeple bazı vilayetlerde zamanın koşullarına uygun, mevcut medreselerin dışında yeni bir medrese kurma girişimleri söz konusu olmuştur. Bu girişimler, nizamnâmenin bir gereği olarak ortaya çıkmamıştır. Fakat nizamnâmenin fûnûn-i cedidenin medreselerde okutulmasına olanak sağlaması bu girişimlere bir zemin hazırlamıştır. Priştine, Van ve Bağdat'ta örneklerine rastlayabildiğimiz bu projeler savaşlar ve mâlî kaynak yoksunluğu sebebiyle hayata geçirilememiştir. Fakat ders programları, fiziki-mimari özellikleri, amaçları ve kendi bölgeleri için taşıdıkları misyon bakımından incelenmeye değerdir. Zira bu medreseler mevcut medreselerin yanında alternatif yeni bir medrese anlayışı sunmaktadır. Ayrıca mevcut medreselerden fiziki-mimari özellikleri bakımından daha farklı ve büyük düşünülen bu medreseler, Darü'l-Fünûn benzeri olarak tahayyül edilmiştir. Bu medreselerin talebe sayısı da mevcut medreselerden çoktur. Bunun yanında bu medreseler, kurulması planlanan vilayet ve civarı için taşıdığı misyon bakımından da dikkat çekicidir. Zira Priştine, Van ve Bağdat belirtilen yıllarda Osmanlı Devleti'nin çeşitli sorunlarla mücadele ettiği vilayetlerdir. Bu anlamda medreselerin, hem halkın dini ve dünyevi eğitim seviyesini yükseltme hem de bölgedeki farklı propagandalara engel olma amaçları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi, Fûnûn-i Cedide, Darü'l-Fünûn, Bağdat, Van, Priştine

ABSTRACT

The subject of this article is the *madrasahs* (the general name of educational and training institutions in Islamic history) that were to be established in the Ottoman provinces in a four-year period, from the “*Medaris-i İlmiye Nizamnamesi*” (The Regulations of Madrasah Science) in 1910 to the “*İslah-i Medaris Nizamnamesi*” (The Regulations of Madrasah Reform) in 1914, in a way that was suitable for the current century in the Ottoman provinces and included the “*funun-i cedide*” (New Sciences) courses in their programs. On March 26, 1910, with the publishing of

* Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, sahinturkhasan@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0005-3876-7770>).

the *Medaris-i Ilmiye Nizamnamesi*, the *funun-i cedide* courses began to be taught at the *madrasahs*. However, this practice was mostly limited to Istanbul, and *funun-i cedide* courses did not become common save for a few occurrences in rural *madrasahs*. For this reason, there were initiatives in several regions to build a new *madrasah* in conformity with the requirements of the time, distinct from the existing *madrasahs*. These initiatives did not arise as a requirement of the Regulation. However, the environment created by the regulation, which enabled the teaching of the *funun-i cedide* in the *madrasahs*, cleared the way for these activities. These schemes, examples of which can be found in Pristina, Van and Baghdad, could not be implemented due to hostilities and lack of financial resources. However, the curricula are worth analyzing in terms of their physical-architectural aspects, objectives and missions for their specific regions. Because these *madrasahs* give a new alternative *madrasah* concept besides the traditional *madrasahs*. In addition, these *madrasahs*, which are meant to be larger and different from the existing *madrasahs* in terms of their physical-architectural qualities, were envisioned to be similar to *Daru'l-Funun* (higher education institution established in the Ottoman Empire in the 19th century). The number of pupils in these *madrasahs* is higher than in the current *madrasahs*. In addition, these *madrasahs* are also remarkable in terms of the purpose they bear for the province and its environs where they are scheduled to be founded. Because Pristina, Van and Baghdad are the provinces where the Ottoman Empire was struggling with various issues during the mentioned years. In this view, the *madrasahs* have the purpose of increasing the religious and secular education level of the people and avoiding various propagandas in the region.

Keywords: *Madrasah, Medaris-i Ilmiye Nizamnamesi, funun-i cedide, Daru'l-Funun, Baghdad, Van, Pristina*

Extended Summary

This study focuses on the attempts to build new *madrasahs* in the Ottoman provinces at the beginning of the 20th century in conformity with the conditions of the century. The Ottomans, who had been contemplating the need to reform the *madrasahs* for many years, did not take any meaningful and fruitful action in this area until the beginning of the 20th century. For this reason, several treatises and newspaper pieces condemning the current status of *madrasahs* were produced by those who considered that *madrasahs* should be changed in various ways, notably around the end of the 19th century. These articles criticize *madrasahs* on many issues, such as the fact that *madrasahs* have a curriculum that is not suitable for the conditions of the century, the inappropriate behavior of *madrasah* students, the books preferred in *madrasah* education are outdated, and the physical conditions of *madrasahs* are not suitable for the requirements of the century. However, the most highlighted argument is that the courses offered in *madrasahs* are not suitable for the requirements of the century. This criticism, which concentrated on the fact that subjects like as mathematics, geography, history, chemistry and cosmography, known as *funun-i cedide*, were not taught in *madrasahs*, led to the publication of the “*Medaris-i Ilmiye Nizamnamesi*” (The Regulations of Madrasah Science) at the beginning of the 20th century. The regulations announced on February 26, 1910, set the door for these courses to be taught at the *madrasahs*. In this view, the process of adding these courses in the curriculum of the *madrasahs* began, and in the first stage, an attempt was made to integrate them in the *madrasahs* of Istanbul. However, the historical process reveals that this practice progresses slowly. The regulating procedure, which emerged in the form of assigning *Muallim* (teacher) who could teach these courses to the existing *madrasahs*, was limited to the 25 *madrasahs* in Istanbul. This legislation, which could not expand beyond a few pilot applications in the provinces, was not regarded sufficient by those who believed that the *madrasahs* should be modified, and the criticism remained.

While these processes of reforming *madrasahs* were going on, shortly following the publication of *Medaris-i Ilmiye Nizamnamesi*, attempts were made to create new *madrasahs* in several districts of the Ottoman Empire. These *madrasahs* were created both to contain the

sophisticated knowledge and to be in conformity with the conditions of the century. Due to the insufficiency of the existing *madrasahs*, these *madrasahs*, which are deemed new, have certain particular features. First of all, those who seek the building of these *madrasahs* are the *ulama* (the title used for members of the *ilmiye*/scholarly class in the Ottomans) and the local people. The individuals who gathered around the *mudarris* (religious scholar) and *muftis* who wished to create a new *madrasah* transmitted their demands to the local administrator of the region, and through him this request was conveyed to the center. Therefore, there are *mudarris*' among those who wish to construct a new *madrasah* and not reform the existing *madrasahs*. On the other hand, these *madrasahs* were not considered as existing *madrasahs*. These *madrasahs*, which are believed to be greater in terms of their physical-architectural qualities, were envisioned as a structure akin to the *Daru'l-Funun* (higher education institution established in the Ottoman Empire in the 19th century), as described in the sources. The structures that make up the *madrasahs* are fairly huge and the number of pupils to be educated is rather significant. Moreover, the madrasas to be constructed have different structures compared to the existing *madrasahs*. For example, the *madrasah* in Baghdad was supposed to feature a huge conference hall, a museum, a gymnasium, and a printing press. This circumstance offers us with hints as to what the idea of a *madrasah* should be in order to suit the requirements of the century, at a time when attempts were being taken to reform the *madrasahs*. On the other hand, these *madrasahs* that are to be established incorporate both *funun-i cedide* courses and religious courses in their syllabi. And it is expected that the graduates of these *madrasahs* will be endowed with both religious and secular knowledge. As we can see from the documentation regarding the madrasahs, these madrasahs were formed to provide both religious and secular education to the people locally and regionally. Among the motivations for the establishment of these *madrasahs* in the papers, the most forceful assertions are about removing the ignorance of the people. In addition, the local and regional reasons of constructing these *madrasahs* involve a mission against various political and intellectual forces. For example, the most obvious purpose for creating the *madrasah* in Pristina is to hinder the propaganda efforts of Italian and Austrian schools in the region. In addition, the building of this *madrasah* was intended to serve the idea of enhancing the loyalty of the people of Pristina and its surrounds to the state. On the other side, the *madrasah* to be founded in Van has comparable functions. It is thought that this *madrasah* will be effective in enhancing the loyalty of the people living in the eastern provinces to the state. In addition, all three of these *madrasahs* were not implemented. The fundamental reason for this circumstance was the difficulty to find the requisite financial resources. Although the foundations of the *madrasahs* in Pristina and Van were laid, the procedure of securing the requisite financial resources took a long time. This problem delayed the installation of the *madrasahs*. In addition, the beginning of the Balkan wars and the First World War was the main factor that impeded the completion of the construction of the *madrasahs*.

Giriş

Bu makale 1910-1914 yılları arasında Priştine, Van ve Bağdat'ta kurulmak istenen medreseleri konu edinmektedir. 1910 yılında Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin yayımlanmasının ardından kurulmak istenen bu medreseler birkaç özelliği bakımından mevcut medreselerden farklıdır. Ayrıntılarına ilgili bölümlerde değinilecek olan bu medreseler hakkında mevcut literatürdeki bilgiler eksiktir. Bunlar arasında sadece Priştine'de kurulmak istenen medreseye yönelik Beşir Neziri'nin "Priştine'de Açılması Planlanan Medrese-i İslamiye"¹ adlı çalışmasından bahsedilebilir. Beşir Neziri çalışmasında medresenin kuruluş sürecinden kısa bir şekilde bahsetmiş ve medresenin ders cetvelini bir değerlendirme yapmaksızın alıntılıyarak çalışmasını neticelendirmiştir. Öte yandan Mustafa Ergün'ün *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914* adlı çalışmasında da II. Meşrutiyet sonrasında kurulmak istenen

¹ Beşir Neziri, "Priştine'de Açılması Planlanan Medrese-i İslamiye". *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet* (2022): 143-150.

medreselerden kısaca bahsedilmiş fakat bizim üzerinde duracağımız Priştine, Van ve Bağdat'taki medreselerden sadece Bağdat'takine bir cümle ile temas edilmiştir.² Makalenin konusu olan medreseler arasında mevcut literatürde kısa da olsa en çok değinilen medrese, Priştine'de kurulmak istenen medresedir. Bu durumun oluşmasında ilgili bölümde ifade edilecek olduğu üzere medresenin kuruluşunun Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli gezisinin aynı zamana denk gelmiş olmasıdır. Bu bakımdan Sultanın Rumeli gezisine dair yapılan çalışmalarda da bu medreseden bahsedilmektedir.³ Bu çalışmalar da yine ayrıntıdan uzaktır ve daha çok Sultan Mehmed Raşad'ın medresenin temel atma törenine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Van ve Bağdat'taki medreseler konusunda ise müstakil bir çalışma bulunmamakla beraber döneme yönelik medrese konulu çalışmalarda da bu medreselerden bahsedilmemektedir.

Bu anlamda mevcut literatürdeki eksiklikleri gidermek ve Priştine, Van ve Bağdat'ta kurulmak istenen bu medreseleri, medrese ve eğitim tarihi açısından değerlendirmek bu makalenin en temel amacıdır. Bu amacı temin etmek için öncelikle bu medreselerin ortaya çıkmasında etki sahibi olan Medâris-i İlmiye Nizamnamesine değinilecek ve ardından bu medreseler izah edilecektir. Zira 1910 yılında yayımlanan Medâris-i İlmiye Nizamnamesi, uzun yıllar boyunca medreselerin ıslah edilmesi gerektiği fikrinde olanlar için ciddi bir adım olarak görülmüştür. Bu nizamname ile medrese derslerine asrın şartlarına uygun bilimlerin/fünûn-i cedidenin eklenmesi sağlanmıştır. Böylece bu ilimlerin medresede okutulan dersler arasında olmadığı eleştirisinin önüne geçilmiştir. Fakat fünûn-i cedide olarak ifade edilen, matematik, coğrafya, riyaziyyat, kimya, tarih vb. ilimlerin mevcut medrese dersleri arasına girmesi, büyük oranda İstanbul ile sınırlı kalmış, nizamnamenin uygulaması taşrada yaygınlaşmamıştır. Bunun yanısıra taşrada fünûn-i cedidenin medreselerde okutulması konusunda bazı başarılı örnekler, girişimler söz konusu olsa da bunların sayısı arttırılamamıştır. Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nin amacı bu dersleri medrese tedrisinin içine dahil etmektir. Bunun için mevcut medreselere bu ilimleri öğretecek muallimlerin atanması ve ders programının bu dersleri içerecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Öte yandan bu nizamnamenin uygulama alanı doğrudan mevcut medreselerdir. Fakat İstanbul ve taşradaki mevcut medreseleri bu anlamda ıslah etme süreci devam ederken, bazı vilayetlerde Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nin farklı bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz fünûn-i cedideyi içeren, yeni medrese kurma girişimleri söz konusu olmuştur.

Örnekler incelendiğinde bu medreselerin fiziki açıdan mevcut medreselerden daha büyük, talebe sayısı açısından daha kalabalık olduğu görülecektir. Bu durum okutulacak derslerle birlikte söz konusu medreselerin Darü'l-Fünûn'a benzer bir şekilde düşünülmüş olduğunu göstermektedir. Nitekim bu medreseleri tanımlamak için kullanılan medrese-i âliye ve medrese-i külliye gibi ifadeler ile Mısır'daki Camiü'l-Ezher Medresesi'ne benzetiliyor oluşları bu fikri desteklemektedir. Öte yandan bu medreselerin buldukları vilayet ve bölge açısından çeşitli misyonları ifa edecek şekilde planlandığı anlaşılmaktadır. Benzer ve başarılı bir örneğini 1915 yılında kurulan Selahaddin Eyyübi Külliyesi'nde rastladığımız ve daha evvel literatürde ifade edildiği için makalemiz kapsamına almadığımız Medine Medrese-i Külliyesi örneğinde⁴ olduğu gibi, Priştine, Van ve Bağdat'ta kurulması istenen medreselerin de siyasi ve dini amaçları içeren stratejik bazı hedefleri bulunmaktadır.

² Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*. (Ankara: Pagem Akademi, 2021) 395.

³ Nesimi Yazıcı, "İsmal (Tuncu) Bey'in, Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten*. C. LXXVIII, S. 283 (Aralık 2014), 1099.

⁴Bkz. Zeki Salih Zengin, "II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine'de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyübi Külliye-i İslamiyesi", *Belleten*. C. 81. S. 291 (Ağustos 2013): 589-618.; Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyübî Külliye-i İslamiyesi*. (İstanbul: Post Yayınları, 2016).; Harun Yılmaz, "Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddin-i Eyyübi Külliye-i İslamiyesi ve Külliye Talimatnamesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 51. S. 51 (Aralık 2016): 79-113.; Nesrin Aktaran, "Medine Külliye-i İslamiye Medresesinin Açılması Üzerine İslâmcı Aydınların Etki ve Katkısı (1908-1918)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 9. S. 1, (Mart 2022): 602-626.

1. İslah-ı Medâris Nizamnâmesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren birçok alanda devletin yetişmiş eleman eksikliğini gidermiş olan medreseler zaman içerisinde, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren ıslaha muhtaç bir müessese haline gelmiştir. Osmanlı medreselerinde zaman içerisinde ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesine dair çeşitli ıslah girişimlerinin izini 16. yüzyılın sonlarından itibaren sürmemiz mümkündür.⁵ Fakat birçok nedene bağlı olarak ortaya çıkmış olan bu aksaklıkların giderilmesine dair ıslah girişimleri tam anlamıyla hayata geçirilememiş ve neredeyse Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar da somut ve kalıcı adımlar atılamamıştır. Bu bozulmalara dair ciddi anlamda çözüm önerilerinin getirilmesinin 19. yüzyılın son çeyreğine, ciddi girişimlerin gerçekleştirilmesinin ise 20. yüzyılın başlarına rastladığını söylemek mümkündür. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra medreselerin ıslahına yönelik birçok risalenin neşredildiğine, gazete ve dergilerde yazılan yazılarla bu konuya dikkat çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu anlamda medreselerin ıslah edilmesi ve asrın şartlarına uygun müfredat ve programların medreselerde uygulanmasına dair adımlar da yine II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşmiştir. Bu süreçte yazılan risalelerin, kaleme alınan gazete ve dergi yazılarının medreselerin ıslahına yönelik somut adımların atılmasında etkili olduğu ifade edilebilir.⁶

Mevcut literatürde de bu konuda birçok araştırmanın yayımlandığı, birçok açıdan meselenin irdelendiği görülmektedir. Genel olarak medreselerin bozulduğu ve ıslah edilmesi gerektiği fikrinde ittifak halinde olan mevcut literatüre bazı itirazların da bulunduğunu ifade edebilir.⁷ İslah risalelerinde dile getirilen eleştiriler ise klasik medrese müfredatında akli ilimlerin/fünûn-i cedidenin yer almaması, talebelerin düzensizliği, müderrislerin asırlar önceki kitapları okutmaya devam etmesi, tedris süresinin uzun olması gibi konularda yapılmıştır.⁸ Fakat üzerinde en çok durulan mesele medreselerde akli ilimlerin öğretilmiyor oluşudur. Bu eleştiri medreselere yönelik olarak 17. yüzyılın başlarından itibaren dillendirilmektedir. Kâtip Çelebi ve daha sonra Koçi Bey'in ileri sürdüğü fikirler üzerinden medreselerdeki bozulmanın kaynağı birçok diğer sebeple birlikte akli ilimlerin terk edilmesine dayandırılmaktadır.⁹ 19. yüzyılın sonları ve özellikle de II. Meşrutiyet ilanının ardından medreselerin ıslahına yönelik kaleme alınan yazılarda ise bu yöndeki eleştirilerin güçlü bir şekilde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu dönemde medresede okutulması gereken “akli ilimler” ifadesi daha çok fünûn-i cedide, fünûn-i

⁵ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 388.

⁶ “Âlem-i İslâma bir Tebşir Medâris-i İslâmiyye’de Bir Hatve-i Tekâmül”, *Sırat-ı Müstakim*, C. 3. S. 17 (17 Şubat 1910): 378.; Nesrin Aktaran, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı (1908-1918)*. (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 254.

⁷ Bkz. Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*. S. 3 (1999): 23-39.

⁸ Bkz. Yaşar Sarıkaya, “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. C. 13. S. 25, (2008/2): 37-73.; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. (Ankara: Atay Yayınları, 2018); Hasan Sabri Çeliktaş, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. Ve XX. Yüzyıl)*. (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2023).; Ercan Uyanık ve İrfan Davut Çam, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Medreselerde İslahat Tartışmaları”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* C. 1 (2013). 247-26.; Mustafa Öcal, “Müderris ve Talebelerinin Kaleminden Osmanlı Devleti’nin Son Çeyreğinde Medreselerin Ahvali”. *Osmanlı Medreseleri Eğitim Yöntem ve Finans* (2019): 539-578.; Zeynep Altuntaş, “İslah-ı Medâris Nizamnâmesi’ne Giden Yolda İslah Risâleleri”. *Osmanlı Medreseleri Eğitim Yöntem ve Finans* (2019): 521-537.; Talip Ayar, “XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Medreseleri”. *Tarihçiliğe Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Nesimi Yazıcı’ya Armağan* (2022): 383-412.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).; Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, 348.; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 221.; Zeki Salih Zengin, “Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakıflar Dergisi*. S. 26 (1997): 404.

hazıra,¹⁰ fûnûn-ı dünyeviye¹¹, ulûm-i cedide¹², ulûm-i hazıra¹³ gibi tanımlamalarla ifade edilmiştir. Bu metinlerde geçen asr-ı hazır¹⁴ ve ihtiyâcât-ı hazıra¹⁵ gibi ifadeler ise medrese müfredatının zamanın koşulları dikkate alınarak matematik, tarih, edebiyat, coğrafya vb. derslerle desteklenmesi gerektiğini vurgulamak için dönem literatüründe geniş yer bulmuştur.

Bu tanımlamalarla kastedilenin medresede okutulan mevcut derslerin yanında sadece matematik, coğrafya, hendese gibi derslerin medrese müfredatına girmesi değil, var olan derslerin de asrın şartlarına uygun olarak öğretilmesidir. Nitekim Hoca Muhyiddin Efendi 1897 yılında kaleme aldığı *Medreselerim Islahı* adlı risalesinde bu konuya ayrıntılı olarak değinmektedir. Ona göre medreselerde okutulan fûnûn çok eskimiştir. Misal olarak “okudukları ilm-i hesab, cebir, hendeseden Eşkâl, heyetten Küre Risaleciği ve Şerh-i Çağmûnî, hikmet-i tabîiden Şerh-i Kâdî Mîr ve haşiyeleri ve Şerh-i İşârât emsali kitaplar yazdığımız gibi hikmet-i Yunaniyyenin aynıdır. İlm-i kelam kitaplarımız dahi bu ulûm-i atıkanın muhakematıyla doludur”¹⁶. Halbuki bu kitapların içerdiği bilgiler Batı’da birçok incelemeye tabi tutulmuş, çoğu mesele aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu sebeple Hoca Muhyiddin Efendi’ye göre hâlâ bu kitapları okumak *kâr-ı akıl* değildir.¹⁷ Zira Batı’daki bu ilmi araştırmalar neticesinde birçok teknolojik ilerleme sağlanmış, elektrik, buharlı gemi, telgraf, fonograf vb. icatlar gerçekleştirilmiştir.¹⁸ Batıda bu denli ilerlemeler sağlanırken, Hoca Muhyiddin Efendi, “ne sebeplerdir ki fûnûnun eskisini hâlâ medreselerde okuyup da... fûnûn-i cedideyi ulema medreselerde okutmuyorlar...”¹⁹ diye sormaktadır. Ona göre asrın gerektiği şekilde “fûnûn dahi okuyacak olurlarsa bu zatlar [medrese talebeleri] bir eline dini bir eline fenni alarak meydanda birer dâhî kesilecekler ve dinsizlere meydan bırakmayıp her günâ terakkiyatı şerîata uydurarak ahlak-ı insaniyyeyi muhafazada ulvi hizmetlerini ibraz²⁰” edeceklerdir.

Hoca Muhyiddin Efendi’nin fûnûn-i cedide konusunda bu yaklaşımı neredeyse diğer tüm medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini savunanlarca dile getirilmiştir. Eşrefefendizade Şevketi’nin kaleme aldığı *Medâris-i İslamiye Islahat Programı* adlı risalesi de benzer öneriler getirmekte ve medreselerde okutulmakta olan fenlerin zamanın ihtiyacını karşılama noktasında yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir.²¹ Mehmed Ubeydullah Efendi ise *Islah-ı Medâris-i Kadime* adlı risalesinde *bugünkü ahval-i medeniyye icabınca*, coğrafya, tarih, tabiat, riyaziyyat, iktisadiyyat, içtimaiyyat ve siyasiyyat gibi ilimlerin de ıslah olunacak medrese programlarında yer almasının bir mecburiyet olduğunu ifade etmektedir.²² İsmi bilmediğimiz fakat medreselerin ıslahı konusunda yazdığı yazının altına müntesibin-i ilmiyeden biri olarak imza atan, ilmiye mensubu birisi ise medreselerin zamanla önemini yitirerek asker kaçaklarının ve tembellerin yeri haline geldiğini belirtmektedir. Bunun sebeplerini sıralayan ilmiye mensubu yazar, bu sebepler arasında *fûnûn-i cedideden talebenin bil-küllüye mahrum bırakılmasına* da değinmektedir.²³ Aynı yazarın bir diğer yazısında da medreselerde fûnûn-i cedidenin öğretilmesinin altı tekrar çizilerek, *Medâris tabirince cüzziyyat tesmiye olunan ulûm ile beraber hesab, hendese ve hikmet-i tabiye gibi lüzum-i kat’i olan fûnûna sarf-ı mesai eylemesi*²⁴ gerektiği vurgulanmaktadır. Bursa Mebusu

¹⁰ Bayezid Dersiamlarından Gürünlü Hilmi, “İslâhât-ı Medâris Hakkında bir Mütâlâa”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 3. S. 65 (02 Aralık 1909): 201.

¹¹ Ahmed Zahid, “İslah-ı Medâris Bugün Ne Sûretle Kâbil Olabilir?”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 5. S. 128 (16 Şubat 1911): 392.

¹² Musa Kazım ve H. Eşref Edib, “Medreselerde Tedrîsâtın Islâhı”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 3. S. 54 (16 Eylül 1909): 22.

¹³ Lâ (Akçuraoğlu Yusuf), “Medreselerin Islâhı”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 4. S. 29 (25 Şubat 1325): 6.

¹⁴ BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH.MUİ), 157/13.

¹⁵ Musa Kazım ve H. Eşref Edib, “Medreselerde Tedrîsâtın Islâhı”, 22.

¹⁶ Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, [Basım yeri yok], (1313): 6.

¹⁷ Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, 9.

¹⁸ Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, 7.

¹⁹ Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, 8.

²⁰ Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, 8.

²¹ Eşrefefendizade Şevketi, *Medâris-i İslamiye Islahat Programı*. (İstanbul: Harabat Matbaası, 1329), 10.

²² Mehmed Ubeydullah, *Islah-ı Medâris-i Kadime*. (İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329), 32.

²³ *Beyanü'l-Hak*, (8 Kanunievvel 1324): 351.

²⁴ *Beyanü'l-Hak*, (15 Kanunievvel 1324): 377.

Ömer Fevzi Efendi ise medreselerdeki ıslahat sürecinin acele edilmeden titizlikle yürütülmesi gerektiğine dikkat çekerek şimdilik bazı fenleri cami ve medreselerde göstermek suretiyle yavaş yavaş ilerlemenin en doğru yol olduğunu belirtmektedir.²⁵

Tüm bu öneriler 19. yüzyılın sonlarından itibaren medreselerde okutulan halihazırdaki derslerin zamanın şartlarına göre güncellenmesini ve bazı ilimlerin de ders programına eklenmesine yönelik bir beklentinin olduğunu doğrulamaktadır. Fakat bu konuda meşihat makamı ancak 1910 yılında harekete geçebilmiştir. Meşihat makamının bu konudaki çalışmalarının 1909 yılında başladığı²⁶ ve 1910 yılında Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile ete kemiğe büründüğünü ifade edebiliriz. 13 Şubat 1910 tarihinde Fatih Tabhane Medresesi'nde gerçekleşen bir törenle tanıtımı yapılan bu nizamnâme 26 Şubat 1910 tarihinde yayımlanmıştır.²⁷ Tabhane'de gerçekleşen bu törene devlet ricalinin yoğun katılım gösterdiği görülmektedir. Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Meclis-i Mebusan Reis-i Sânisî Mustafa Asım Efendi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi ve Ders Vekili Halis Efendi'nin katılım sağladığı bu törende yapılan konuşmalar dikkat çekicidir. Ders Vekili Halis Efendi, yapmış olduğu uzun konuşmasında medreselerin geçmişteki parlak günlerinden bahsederek, zamanında bu medreselerde hadis, tıp, riyâzî ve tabîî mütehasısların yetiştirildiğini belirtmiştir.²⁸ Fakat zamanla *hikemiyâtın* medreselerden kaldırılması sonrasında "*fünûn-i müsbebe fezâ-yı İslâmiyet'ten tebâüd eylemiş*"²⁹ diyerek medreselerde aklî ilimlerin eksikliğine dikkat çekmiştir. Yapılan bu toplantıyla da *fünûn-i hazırâya* ait derslerin medrese müfredatına eklendiğinin duyurulduğunu ifade eden Halis Efendi, maârif-i İslâmiye'nin bu düzenlemeyle beraber zamanla *hâl-i mükemmeliyete ifrâğ* eyleyeceğini ümit etmektedir.³⁰ Medrese müfredatında yapılan bu düzenlemeyle birlikte tedris süresi on iki yıl olarak sınırlandırılmış ve günlük dersler; sabah, öğle ve ikinci dersleri olarak belirlenmiştir. Böylece hesap, hendese, coğrafya, cebir, hikmet-i cedide, kimya, kozmografya tarih gibi *fünûn-i cedide* olarak ifade edilen derslerin medrese müfredatına alındığı ilan edilmiştir.³¹

Medâris-i İlmiye Nizamnâmesinin yayımlanmasından sonraki sürece bakıldığında sürecin ağır aksak ilerlediği müşahede edilmektedir. Bu bağlamda *fünûn-i cedideyi* içeren yeni düzenlemelere göre açılmış derslane sayısı İstanbul'da sadece yirmi beşle sınırlı kalmıştır.³² Medreselerin ıslahına yönelik kapsamlı bir girişimden ziyade, kapsamlı bir ıslah sürecinin ilk adımı olarak değerlendirilebilecek bu nizamnâmenin taşraya yansması ise neredeyse yok gibidir. Bunun yanında nizamnâme bazı vilayetlerde uygulanmıştır. *Fünûn-i cedide* olarak ifade edilen derslere muallimlerin girmesi sağlanmış³³ olsa da 1910-1914 yılları arasında bu nizamnâmenin taşrada yaygınlık kazanamadığı üzerinde durulmaktadır.³⁴ Neticede Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi medrese çevrelerince bir ıslahat olarak görülmemiştir. Bu anlamda takip eden yıllarda medrese müfredatına sadece bazı *fünûn-i cedide* derslerinin eklenmesiyle medreselerin ıslah edilemeyeceği yönünde bir kanaat oluştuğu görülmektedir.³⁵

²⁵ Bursa Mebusu Ömer Fevzi, "İslah-ı Medâris", *Beyanü'l-Hak*. S. 15 (29 Kanunievvel 1324): 324-325.

²⁶ Ergün, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, 395.

²⁷ "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi", *Düstur*, C. 2. (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1330): 127-138.

²⁸ "Âlem-i İslâma bir Tebşîr Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül", *Sırat-ı Müstakim*. C. 3., S. 17 (17 Şubat 1910): 380.

²⁹ "Âlem-i İslâma bir Tebşîr Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül", 181.

³⁰ "Âlem-i İslâma bir Tebşîr Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül", 382.

³¹ Derslerin tamamı için bkz. Adem Ölmez, "II. Meşrutîyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme", *Vakıflar Dergisi*. S. 41 (Haziran 2014): 127-140.

³² Ergün, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, 399.; Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, 136.

³³ Bkz. BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 199/33.; "Edirne Medreselerinde Terakki", *Sebülürreşâd*. C. 8, S. 191 (19 Nisan 1328): 169.

³⁴ Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, 136.; Ergün, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, 398. Medâris-i İlmiye Nizamnâmesinin taşradaki başarılı bir uygulama örneği için Bkz. Polat, Muhittin. "Konya İslah-ı Medâris-i İslâmiye Medresesi" (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018).

³⁵ Kazanlı Halim Sabit, "İslah-ı Medâris Münasebetiyle", *Sırat-ı Müstakim*. C. 5. S. 124 (19 Ocak 1911): 324.

Bu nizamnâme İstanbul ile sınırlı kalmış olsa da Osmanlı taşrasında bazı fikirleri tetiklemiştir. Bu anlamda fûnûn-i cedideyi de içine alan yeni bir medrese oluşturma fikri söz konusu olacaktır. Bu medreseler, Darü'l-Ulûm, Darü't-Tedris, Medrese-i Âliye, Medrese-i İslamiye ve Medrese-i Külliye gibi isimler ile anılacak, daha çok klasik medrese ders programı ve mimarisinden uzak bir şekilde düşünülmüş ve proje haline getirilmiş medreselerdir. Bu medreseler aynı zamanda içerisinde fûnûn-i cedideyi de barındıran fakat dini ilimleri de bir kenara bırakmayan bir bakış açısıyla düşünülmüştür. Öte yandan bu tarz medreselerin oluşturulması fikri II. Meşrutiyet'in bir ürünü olarak düşünülse de izlerini daha derinlerde sürmemiz mümkündür.

Bu anlamda Cevdet Paşanın, 1888 yılında yazdığı bir layihasına bakıldığında Sultan II. Abdülhamid'in Gedikpaşa Tiyatrosu'nun bulunduğu alanda büyük bir medrese³⁶ yapmayı planladığını görmek mümkündür. Bu medrese, “*ilm-i fıkıh, tarih, coğrafya ulûm-i âliye ve fûnûn-ı nâfi‘a tedris olunmak üzere cesîm ve âli*”³⁷ bir medrese olacaktır. Cevdet Paşa, Sultanın bu fikri üzerine bir müddet düşündükten sonra ne kadar önemli olduğunu kavrayabildiğini ifade etmektedir. Paşa'ya göre toplumun ahlaki gidişatı bir müddetten beri kötüdür. Mekteplerden yetişen talebelerin ekserisinin *ahlak ve eskârı* bozulmuştur. Medreselerde ise *usul-i talim ve tedrise küllî hâle gelmiştir*. Önceki devirler gibi âlim ve fâzılın yetişemediği bu medreselerde okuyan talebeler, biraz ulûm-i Arabiye ve Şer‘iye öğrendikten sonra ruûs ve maişet peşinde koşmaktadırlar. Bu talebeler ayrıca yabancı dil bilmemektedirler ve fûnûn-i cedideye de vâkıf değillerdir. Bu durum ise dünya ve İslam alemi ile bağ kurabilmelerinde sorun yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple böyle bir Darü'l-Ulûm'un vücuda getirilmesi hayati önem taşımaktadır. Cevdet Paşa da böyle bir medresenin inşa edilmesine dair düşüncelerin Sultan'ın zihninde olmasından dolayı, oldukça mutlu olduğunu, *yeniden yeniye güzel ümidlere düştüm*³⁸ diyerek ifade etmiştir. Cevdet Paşa'nın ifade ettiği bu büyük medrese fikri, gelecekte programında fûnûn-i cedide dersleri bulunan yeni bir medrese oluşturma fikri çerçevesinde giderek yaygınlık kazanacaktır.

Bu durum zaman zaman medreselerin Darü'l-Fûnûn şeklinde ıslah edilmesi fikri etrafında, zaman zaman da müstakil, büyük birer yeni medrese teşkil edilmesi fikri ile tezahür edecektir. Nitekim Küçük Sait Paşa, hatıratında her merkez eyalete bir Dârü'l-fûnûn ve bir Dârü'l-ulûm kurulmasını önererek, bu iki farklı eğitim kurumundan neyi kastettiğini açıklamıştır. Said Paşa'ya göre Dârü'l-ulûm beş farklı bölümden meydana gelmektedir. Bunlar, ilm-i hukuk, ulûm-ı tabî'îye ve riyâziye, ulûm-ı tıbbiye, ulûm-ı hikemiye ve edebiye ve ulûm-ı ilahiyedir.³⁹ Ziya Gökalp ise benzer bir fikirle her vilayetteki medreselerin birleştirilerek tek bir medrese halinde ıslah edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Medrese-i Külliye olarak isimlendirdiği bu medreselerde hem ulûm-i diniye hem de fûnûn-i cedide eğitimi verilmelidir.⁴⁰

1910 yılında yayımlanan Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile medreselere fûnûn-i cedide derslerinin eklenmiş olması yukarıda zikredilen medrese projelerinin daha güçlü bir şekilde yeni örneklerle ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu medreseler bir taraftan fûnûn-i cedideyi programlarında barındırması bakımından Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi ile bağlantılı, diğer taraftan yeni bir medrese kurma fikri açısından nizamnâmeden bağımsızdır. Zira Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi yeni bir medrese kurmayı değil, mevcut medreseleri ıslah etmeyi hedeflemektedir.

Bu örneklerin ilklerinden olan Selanik Darü't-Tedrisi oldukça yerinde bir örnek olarak ifade edilebilir. Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin Selanik Şubesi tarafından hayata geçirilmek istenen bu medrese, kitabet, riyaziyat, coğrafya, tabiiat ve lisan-ı ecnebi derslerini içerisinde barındıran bir medrese olarak düşünülmüştür. *Beyanü'l-Hak* Mecmuasının 14 Mart 1910 tarihli nüshasında

³⁶ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1071/83984.

³⁷ BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE), 38/12.; Ahmet Zeki İzgöer ve İsmail Kara, *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları Devlet Din İslahât Hukuk Maarif* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021) 459.

³⁸ İzgöer ve Kara, *Cevdet Paşa'nın Lâyihaları Devlet Din İslahât Hukuk Maarif*, 459.

³⁹ Mustafa Gündüz, *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı Küçük Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı*. C. 1, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019) 84.

⁴⁰ Ziya Gökalp, *Makaleler-I*. haz. Şevket Beysanoğlu, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 81.

haber olarak yer bulan bu girişim, cemiyet tarafından valiliğe baş vurulmak suretiyle hayata geçirilmek istenmiştir.⁴¹ Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi sonrasında, mevcut medreselerin dışında yeni bir medrese kurma girişimlerinin ilklerinden olan bu medresenin vücuda getirilebildiğine dair elimizde hiçbir kanıt yoktur. Medresenin kurulabilmesi için maddi kaynak temini adına cılız bazı girişimler söz konusu olsa da projenin hayata geçirilmesi sağlanamamıştır.⁴² Hakkında daha fazla malumat edinemediğimiz bu medrese kurma girişimi, gelecek yıllarda yeni yapılacak girişimlerin habercisi niteliğindedir. İstanbul⁴³ dışında taşranın muhtelif yerlerinde bu makalede ortaya konulan örneklerin dışında bazı benzer girişimlerin söz konusu olduğu düşünülse de bunlara dair yeterli malumata sahip değiliz. Zira bu makalede ifade edilenlerin dışındaki yeni bir medrese kurma girişimlerine dair belgeler çok sınırlıdır.⁴⁴ Ayrıca bu medreselerle neyin kastedildiği çok açık değildir. Zira bunların makalemiz kapsamındaki Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin ön gördüğü ölçüde, yeni bir yaklaşımla mı inşa edileceği yoksa mevcut medreseler gibi bir medresenin mi kastedildiği belirsizdir. Bu sebeple hakkında daha fazla malumat edinemediğimiz ve belgelerde geçen ifadeyle, *asr-ı hazıra* uygun inşa edilip edilmediği bilgisine sahip olamadığımız medrese inşa etme girişimleri bu makalenin kapsamı dışında tutulmuştur.

2. Osmanlı Taşrasında Medrese Kurma Teşebbüsleri

2.1. Priştine Medrese-i İslâmiyesi

Bu medrese projelerinin ilklerinden olan ve Priştine'de inşa edilmek istenen medreseye dair ilk belgeler Şubat 1911 yılına rastlamaktadır. Bu tarihteki belgelerden Priştine'de bir medrese-i İslâmiye inşası için müftü ve halktan bazı kişilerin girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. *Tanin Gazetesi*'nin 11 Şubat 1911 tarihli nüshasında, Priştine'de Mısır'daki Camiü'l-Ezher denginde bir darü'l-ulûm kurulmasına teşebbüs edildiği duyurulmuştur. Bu haberden girişimlerin mahalli halk tarafından ihtiyaca binaen, ortak bir fikir olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Haberde Arnavutluk ve çevresinde bu medrese gibi birçok medreseye ihtiyacın olduğu ve bir an önce Priştine'de açılmasının gerektiği fikrinin halkın kendi arasında müzakere edildiği ve İstanbul'a bildirildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca medresenin hangi usul ve yaklaşımla kurulacağına dair ilk bilgileri de yine bu haberden öğrenmekteyiz. Buna göre açılacak olan medresenin tedrisatı asrın gerekliliklerine uygun olacak ve tamamıyla *tarz-ı cedîd* yaklaşımı çerçevesinde oluşturulacaktır.⁴⁵

Tanin'de haberi verilen bu medrese kurma girişimi şubat ayının başında resmi olarak İstanbul'a iletilmiştir. 5 Şubat 1911 tarihli bir belgede, ihtiyaç dolayısıyla Priştine'de bir medrese kurulması için Priştine Müftüsü, Priştine Belediye Reisi ve ulema ile müderrisinden çok sayıda kişinin maddi anlamda destek sağlanmasını İstanbul'dan rica ettikleri görülmektedir.⁴⁶

13 Şubat 1911 tarihinde Kosova Vilayetine gönderilen bir yazıda ise medrese inşası için müftü liderliğindeki bazı kişilerin yardım topladığı fakat bu toplanan yardımların yeterli

⁴¹ “Medreselerimiz”, *Beyanü'l-Hak*. (14 Mart 1910): 1078-1080.

⁴² Bkz. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3736/280171.; BOA, BEO, 3781/283555.

⁴³ Her ne kadar bu medrese kurma girişimleri taşrada söz konusu olsa da İstanbul'da kurulması düşünülen büyük bir Medrese-i İslâmiye de bulunmaktadır. 13 Mart 1910 tarihli *Sabah Gazetesi*'nin haberine göre Mısır'da neşredilen *el-Menar Gazetesi*'nin sahibi Şeyh Reşid Rıza İstanbul'da büyük bir medrese kurmayı istemektedir. Reşid Rıza Medresenin yapısı ve ders programı hakkında şunları söylemektedir: “*Medresenin tedrisatı ulûm-i İslâmiye'ye kâmilan ve ulûm-ı hazıradan tarihi, coğrafyayı, hesabı, ilm-i iktisadî, felsefeyi muhtevi olacaktır. Bu dersler yeni usullerde ahiren telif edilmiş kitaplardan Lisan-ı Arabî üzere talim olunacaktır.*” Bkz. “İstanbul'da Büyük Bir Medrese-i İslâmiye”, *Sabah*. (13 Mart 1910): 1.

⁴⁴ İşkodra'da kurulması düşünülen medrese-i âliye için bkz. BOA, BEO, 4049/303636.; BOA, BEO, 4069/305145.; BOA, DH.MUİ, 156/88. “İhsan-ı Şahane”, *Tanin*. (13 Mart 1328): 2. Firizovik'te kurulması düşünülen Medrese-i İslâmiye için bkz. BOA, DH.MUİ, 154-147. Debre'de asr-ı hazıra uygun bir medresenin kurulmasına dair istek için bkz. BOA, DH.MUİ, 157/13.

⁴⁵ “Priştine'de Bir Darü'l-Ulûm-i İslâm”, *Tanin*. (29 Kanunisanı 1326): 3.

⁴⁶ BOA, BEO, 3861/389512, 2.

bulunamadığından padişahın yardımının istendiği anlaşılmaktadır. Bu cevabi yazıda Kosova Vilayetinden, bir medrese inşası düşünülüyorsa bunun masrafının ne olacağı ve bu masrafın ne kadarının orada toplanabileceği sorulmaktadır.⁴⁷ Bunun üzerine Kosova Vilayetinden gönderilen 15 Şubat 1911 tarihli telgraf, kurulması düşünülen medrese hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Medresenin kurulma çabasına önemli bir katkının ise Sultan Mehmed Reşad'ın 5 Haziran 1911 tarihinde başlayıp 26 Haziran 1911 tarihinde nihayete erecek olan Rumeli gezisinin⁴⁸ sağladığı söylenebilir. Zira Selanik, Üsküp, Manastır ve Priştine⁴⁹ şehirlerini kapsayacak olan Sultan'ın bu gezisi kurulması daha önce tasarlanan medresenin hem gündeme gelmesini hem de sürecin İstanbul tarafından takip edilmesini sağlamıştır. 19 Şubat 1911 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin haberine göre, Sultan Rumeli gezisine karar verdiğinde, Priştine'deki bu medrese kurma girişimini hatırlamış ve etrafındakilerden bu konuda malumat istemiştir.⁵⁰ Ayrıca padişahın “*böyle bir müessesesi-âliyenin temel taşıını kendi elimle vaz 'etmek isterim'*”⁵¹ dediğinin aktarıldığı haber, Sultan'ın Priştine'de bir medrese kurulmasında oldukça heveskar olduğunu göstermektedir. Bunun da ilerisinde Sultan'ın süreci dikkatle takip ettiği de anlaşılmaktadır. *Tanin Gazetesi*'nin 17 Mayıs 1911 tarihli haberinde Sultan'ın, İstanbul'un *en muktedir mimarlarından* oluşan bir heyet tarafından hazırlanmakta olan medrese planlarının durumunu sorduğu ve *pek ziyade itina* gösterilmesini istediği belirtilmektedir.⁵² Gazete diğer bir haberde ise Sultan'ın, medresenin asrın gerekliliklerine uygun bir şekilde vücuda getirilmesi hususuna dikkat ve itina gösterilmesi gerektiğini vurguladığını belirtmektedir.⁵³ Sultan'ın bu yaklaşımının bir neticesi olarak, seyahat boyunca medresenin inşa edilmesi meselesi gündemde kalacaktır. Fakat diğer taraftan medresenin inşa mâliyeti ve inşasından sonraki giderlerin nasıl karşılanacağı hususu henüz çözülmüş değildir.

2.1.1. Medresenin inşa maliyeti ve yeri

Priştine'de yeni bir medrese kurma fikrinin ortaya çıkmasından sonra bu girişimin mali kaynağının oluşturulması noktasında bazı sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Zira İstanbul'dan Kosova'ya sorulan ilk soru doğrudan bu medresenin inşa masraflarının kaynağının ne olacağı hususudur.⁵⁴ 15 Şubat 1911 tarihinden itibaren İstanbul ile Kosova Vilayeti arasında gidip gelen yazılarla mali kaynak meselesinin çözülmesi için uğraş verilmiştir. Bu anlamda Kosova'dan gönderilen 15 Şubat 1911 tarihli yazıda halkın oldukça fakir olduğu ve bu sebeple çok arzuladıkları halde böyle bir medresenin masrafını *temin eyleme iktidarına mâlik olmadıkları*⁵⁵ bildirilmiştir. Medresenin inşa mâliyeti ise tahminen beş bin lira olabileceği, senelik giderinin de bu miktarda olduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda halkın toplayabileceği miktar ise ancak iki yüz lira olarak ifade edilmiştir.⁵⁶ Öte yandan 19 Şubat tarihli *Tanin Gazetesi*'nin haberine göre medresenin inşa mâliyetinin Sultan tarafından karşılanacağı belirtilmektedir.⁵⁷ Fakat Nisan ayının sonlarına kadar inşa masrafının Sultan tarafından karşılanacağı hususu açık bir karara bağlanamamıştır. Zira medresenin nerede inşa edileceği dahi henüz belirlenememiştir. Bu hususta 26 Mart 1911 tarihli belgede Kosova Valisi Halil Bey, daha önce İstanbul'a gönderilen yazılarda medrese inşa masrafının Sultan tarafından karşılanması durumunun ahalinin bir istihramı olarak rica edildiğini fakat bir yanıt alamadığını belirtmektedir.⁵⁸ Ayrıca Halil Bey'in bu

⁴⁷ BOA, BEO, 3856/289163.

⁴⁸ Maiyet-i Seniyyeden İsmail Bey, *Hâtıra-yı Seyâhat Selanik, Üsküp, Kosova ve Manastır Notları*. haz. Adem Ölmez, (Ankara: Türk Tarih Yayınları, 2020).

⁴⁹ Yazıcı, “İsmal (Tuncu) Bey'in, Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova”, 1099.

⁵⁰ “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (6 Şubat 1326): 1.

⁵¹ “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (6 Şubat 1326): 1.; “Priştine'de Bir Darü'l-Ulûm-i İslâm”, *Srât-ı Müstâkim*. C. 5, S. 119 (10 Şubat 132): 389.; Neziri, “Priştine'de Açılması Planlanan Medrese-i İslamiye”, 147.

⁵² “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (4 Mayıs 1327): 2.

⁵³ “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (3 Haziran 1327): 5.

⁵⁴ BOA, BEO, 3856/289163.

⁵⁵ BOA, BEO, 2882/291148.

⁵⁶ BOA, BEO, 2882/291148.

⁵⁷ “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (6 Şubat 1326): 1.

⁵⁸ BOA, BEO, 2882/291148/4.

yazısında medresenin inşa edilip edilmeyeceği hususunda da bazı kuşkuları olduğu anlaşılmaktadır. Zira medresenin inşa edilmesi konusunda müsaade buyrulduğunu yalnızca gazetelerde okuduğunu ve bu konuda henüz resmi bir yazı alamadığını belirtilerek padişahın yaklaşan ziyareti dolayısıyla acilen cevap beklediğini ifade etmektedir. Öte yandan Halil Bey, medresenin üzerinde inşa edilmesi düşünülen Priştine'nin içinde bulunan arsanın bazı kişilerin tasarrufunda olduğunu ve bin beş yüz lira bedel istediklerini belirtmekte ve istimlakinin dahi yapılamadığını sözlerine eklemektedir.⁵⁹ Vali Halil Bey'in sorularına henüz cevap alamadığı ve kuşkularının devam ettiği 14 Mayıs 1911 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Zira 26 Mart'ta göndermiş olduğu yazıya cevap alamamıştır. Ayrıca zaman geçtikçe gazetelerde çıkan haberlerden dolayı olsa gerek halkın bir beklenti içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Halil Bey, eğer Sultanın Priştine'yi ziyareti sırasında medresenin temeli atılmayacaksa zaman kaybetmeden bunun uygun bir dille halka anlatılması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁰ Ayrıca Halil Bey, eğer medresenin temelini atılması kesin ise bunun hazırlık yapabilmesi için kendisine acilen bildirilmesini İstanbul'dan tekrar rica etmektedir. Öte yandan Halil Bey'in ilk yazıyı gönderdiği tarih olan 27 Mart'tan, 14 Mayıs'a kadar boş durmadığı ve arsa meselesini çözmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu hususta iki seçenek ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, daha önce de belirtildiği gibi Priştine'nin merkezindeki arsadır. Halil Bey ise muhtemelen şehir merkezine yakınlığından dolayı halkın istediği bu arsanın bin beş yüz liralık bedelini oldukça fahiş bulmaktadır. Bu sebeple sahadaki araştırmalarını genişletmek için Priştine'ye giden Halil Bey, halkla da görüşerek yapılacak olan medrese için en uygun yerin Sultan I. Murad'ın türbesinin yanı olduğunu düşünmekte ve burayı İstanbul'a önermektedir. Zira burası yüz elli lira bedeli ile hem diğer arsadan çok daha ucuz hem de Sultan I. Murad'ın türbesinin manevi atmosferi ve taşıdığı anlam hasebiyle oldukça uygun bir yerdir. Ayrıca medrese burada kurulursa türbe etrafının da bayındır hale geleceği ve türbeye komşu halkın da bu medreseden istifade edeceği görüşündedir.⁶¹ Bu görüşün İstanbul tarafından da uygun bulunduğu zaman içerisinde anlaşılabacaktır.

Öte yandan İstanbul'daki yetkililer de Priştine halkının medresenin inşası için yeterli parayı toplayamayacağına ikna olmuş görünmektedir ki medresenin inşa ve senevî giderlerinin kaynağını bulma uğraşındadır. Evkaf Nezareti'ne yazılan bir yazıda medresenin kurulabilmesi için mali kaynak yetersizliğinden bahsedilmiş ve Evkaf Nezareti'nden destek istenmiştir. Bunun üzerine Evkaf Nezareti, inşa mâliyetine değil, medresenin senevî ihtiyacına, gelecek senenin bütçesinden iki bin lira tahsisat ayırabileceğini belirtmiştir.⁶² Öte yandan 18 Nisan 1911 tarihli bir belge medresenin kurulabilmesi için gerekli olan mali kaynağın bulunabildiğini göstermektedir. Bu belgede beş bin lira olan inşa mâliyetinin Sultan tarafından verileceği, senevî giderlerinin de iki bin liralık kısmının Evkaf Nezareti bütçesinden karşılanacağı ifade edilmektedir.⁶³ Ayrıca yüz elli lira olan arsa bedeli de Hazine-i Hassa tarafından karşılanacaktır.⁶⁴ Fakat daha önceki belgelerde beş yüz talebe kapasiteli olması istenilen medresenin talebe sayısı, muhtemelen inşa mâliyetinin ve senelik giderlerin düşürülmesi için iki yüz kişiye indirilmiştir. Böylece medresenin üzerinde kurulacağı arsanın bedeli, inşa mâliyeti ve inşaattan sonraki giderler olarak belirlenen senevî giderlerin nerelerden karşılanacağı belirlenmiştir. İlk etapta arsa bedelinin ödenmesi için harekete geçildiği anlaşılmaktadır. Elli dönümlük bir arsanın her bir dönümü için üçer liradan, toplamda yüz elli lira 27 Mayıs 1911 tarihinde Priştine'ye gönderilmek üzere Mâliye Nezareti'ne teslim edilmiştir.⁶⁵

Sultan Mehmed Reşad'ın medresenin yapılmasına dair heveskar tavrının en önemli göstergelerinden biri hiç şüphesiz medresenin arsa ve inşa bedellerini karşılamış olmasıdır. Ayrıca

⁵⁹ BOA, BEO, 2882/291148/4.; BOA, BEO, 2882/291148/3.

⁶⁰ BOA, BEO, 3894/292014, 3.; BOA, BEO, 23/17, 3.

⁶¹ BOA, BEO, 3894/292014, 3.

⁶² BOA, BEO, 3882/291148, 6.

⁶³ BOA, BEO, 3882/291148, 1.

⁶⁴ BOA, İrade Mabeyn-i Hümayûn, (İ.MBH.), 6/23.

⁶⁵ BOA, BEO, 3898/292329, 2.; BOA, İ.MBH.6/23.; BOA, BEO, 3898/292292.; "İhsan-ı Şahane", *Tanin*. (14 Mayıs 1327): 4.

Sultan, medresenin mükemmel surette inşa edilmesi için hiçbir masraftan kaçınılmaması gerektiğini düşünmektedir. Zira 16 Haziran 1911 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin haberine göre Sultan, “*Priştine Medrese-i Aliyye-i İslamiyesi pek mükemmel olsun da her kaç a mal olursa olsun. Her şeyden evvel memleketine itinâ olsun.*”⁶⁶ demiştir. Fakat aşağıda da değinilecek olduğu üzere medresenin inşası için ilk taşın konulmasının ardından vaat edilen ödemelerin yapıp yapılmadığı konusunda çok açık bilgiler yoktur. Bu konuda 19 Temmuz 1911 ve 22 Kasım 1911 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin haberlerinden sürecin yürütülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁷ Bu haberlerde kasım ayında Sultan'ın medresenin inşa mâliyeti olan beş bin liralık masrafın beş yüz lirasını Priştine'ye gönderdiği belirtilmektedir.⁶⁸ Fakat bu paranın daha önce verilmiş para veya paraların üzerine ilave olarak düşünülmesi gerekmektedir. Zira Sultan'ın Rumeli gezisi sırasında henüz Priştine'ye gelmeden Üsküp'te toplam masrafın yarısını, yani beş bin liranın, iki bin beş yüz lirasını verdiği 14 Haziran 1911 tarihli *Tanin Gazetesi*'nden anlaşılmaktadır.⁶⁹

2.1.2. Medresenin eğitim anlayışı ve ders cetveli

Priştine'de kurulmak istenen medresenin ilk dikkat çeken özelliği burada zamanın şartlarına uygun ve fûnûn-i cedideyi içeren bir eğitimin verilecek olduğudur. Kurulacak olan medrese hakkındaki belgelerde bağlantısı doğrudan zikredilmemiş olsa da 1910 Medrese-i İlmiye Nizamnamesi'nin bir tezahürü olarak bu girişimi değerlendirmek mümkündür. Halihazırdaki medrese müfredatına fûnûn-i cedide derslerinin ilave edilmesiyle ilerleyen İstanbul ve diğer bazı şehirlerdeki tecrübeye nazaran, Priştine'de yeni bir medrese kurma fikri ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu durum doğrudan Priştine'deki medreseleri ıslah etmek yerine yeni bir medrese kurma düşüncesinin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda medresenin neden kurulmak istendiğine yönelik bilgilerden, birçok anlamda mevcut medreselerden umudun kesildiği anlaşılmaktadır. Zira Priştine'deki medreselerin hem yüksek ve alet ilimleri öğretme noktasında hem de yaklaşık dört yüz bin nüfusa nazaran sayıca *hiç mesabesinde* olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Ayrıca bu medreselerde fûnûn-i hazıra eğitimi de verilmemektedir. Bunun yanında halkın maarif-i Arabiye ve fenniyeden habersiz oldukları ve cehaletin esiri haline geldiklerinin belirtiliyor oluşu, mevcut medreselerin yetersiz olduğunu göstermektedir. Medreselerdeki eksikliğin bir diğer noktası ise müfredatta kavaid-i Arabiye'nin yanında *kavaid-i medeniyyenin* bulunmuyor oluşudur. Halbuki medreselerin bunları içine alacak bir programa kavuşmasına ve *ihtiyacat-ı hâzıraya* uygun tedrisata gereksinim duyulmaktadır.⁷¹ Mevcut bulunan iptidaiye, rüştiye ve idadiye mektepleri ise on sekiz yaşından küçüklere hizmet vermesinden dolayı bu ihtiyacı karşılamamaktadır. Ahalinin arzusu ise yaşa bakılmadan *kemâlât-ı beşeriyeye ve diniyyenin* tahsilini sağlayacak bir medresenin inşa edilmesidir. Bu sağlanırsa ahalinin ihtiyacı giderilecek, *efkâr-ı umumiye* ilim ve irfan noktasında birleşirken, bu müessese vicdanları da bir araya toplayacaktır.⁷²

Kurulması düşünülen medresenin ders cetveli ve eğitim süresi ise kısa zamanda oluşturulmaya çalışılmıştır. Şubat 1911'den Haziran 1911'e kadar beş aylık bir süre içerisinde medresenin ders cetvelinin şekillendiğini ve eğitim süresinin belirlendiğini söylemek mümkündür. Sadaret makamının riyasetinde Maarif Nezareti ve Meşihat'ın birlikte çalıştığı bu konu, haziran ayının ortalarında nihayete erdirilebilmiştir. Mayıs ayından itibaren Sadaret, Meşihat ve Maarif Nezareti arasında gidip gelen belgelerden medresenin eğitim süresinin ve ders cetvelinin belirlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu belgelere göre bir ders cetveli oluşturulmuş ve medresenin eğitim süresi yedi yıl olarak

⁶⁶ “Priştine Medrese-i Âliye-i İslâmiyesi”, *Tanin*. (3 Haziran 1327): 5.

⁶⁷ *Tanin*. (6 Temmuz, 1327): 2.; *Tanin*, (9 Teşrinisani 1327): 3.

⁶⁸ *Tanin*. (9 Teşrinisani, 1327): 3.

⁶⁹ *Tanin*. (1 Haziran 1327): 1.

⁷⁰ BOA, BEO, 2882/291148, 9.

⁷¹ BOA, BEO, 2882/291148, 7.

⁷² BOA, BEO, 2882/291148, 9.

belirlenmiştir.⁷³ Ayrıca medreseye kayıt yaptıracak talebelerin iptidaiye ve rüştiye mekteplerini bitirmiş ve yapılacak giriş sınavda başarılı olmaları gerektiği karara bağlanmıştır.⁷⁴ Medresenin ders cetveli ve bazı okunacak kitapların belirlenmesini ise meşihatın üstlendiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Fakat Maarif Nezareti de bazı müdahaleler de bulunarak bu sürece katkı sağlamıştır.⁷⁶ Bu anlamda Maarif Nezareti'nin hazırlanmış olan ders cetvelini kontrol ettiği ve bazı önerilerde bulunduğu görülmektedir.⁷⁷ 7 Mayıs 1911 tarihli belgeden ders cetveline, Maarif Nezareti'nde oluşturulan encümençe, yabancı dillerin ve bazı fûnûn-i cedidenin de eklenmesinin teklif edildiği anlaşılmıştır. Fakat verilen cevapta münasip bulunan fûnûn-i cedidenin ekleneceği, yabancı dilin ise uygun bulunmadığı belirtilmiştir.⁷⁸ Öte yandan diğer bir belgede Maarif Vekaletince, birinci ve ikinci sınıf dersleri arasında “malumat-ı medeniye” ve “malumat-ı kanuniye ve iktisadiye” derslerinin bulunmadığına dikkat çekilerek bu derslerin eklenmesinin önerildiği görülmektedir.⁷⁹ Bunun yanında Maarif Nezareti'nin Arapça dersler konusunda da bazı önerileri bulunmaktadır. Nezaretin, Arap lisanı ve Arapça verilecek derslerin biraz hafifletilmesi fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira Maarif Nezaretince hem bu dersleri verecek Arapça muallimi bulmak zor hem de ikinci sınıftan itibaren *fıkıh*, *usul-i fıkıh*, *muallakat* gibi dersleri okutmak imkansızdır. Bunun yerine en doğru yolun medresenin ilk beş yılında idadi derslerinin okutulması, son iki yılında ise Arap Edebiyatı ve Mecelle derslerinin verilmesidir.⁸⁰ Bu konudaki diğer bir husus ise, medresenin ilk iki sınıfında Arapça öğretimi için Mustafa el-Galâyîni'nin, *ed-Durûsu'l-Arabiyye*⁸¹ adlı kitabın önerilmiş olmasıdır. Burada kastedilenin 1911-1913 yıllarında Beyrut'ta iki dizi halinde dörder cilt olarak basılan Arap Dili ve Edebiyatı'na yönelik kitap serisinin ilk cildi olmalıdır.⁸² Maarif Nezareti'nin bu kitabı, modern eğitim anlayışına uygun ve eski kitaplara nazaran karmaşık ve uzun olmayan içeriği sebebiyle tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁸³ Fakat elimizde bulunan ders cetvelinden hareketle bu görüşün de kabul edilmediği ve bu önerinin yerine başka kitapların okutulmasının amaçlandığı söylenebilir.

Zaman geçtikçe vakit de daralmakta olduğundan hem Maarif Nezareti'nin hem de Bâb-1 Meşihat'ın üzerindeki baskının artmış olduğu anlaşılmaktadır. Zira Bâb-1 Âli bu konuda bir an önce netice almak istemektedir. Bunun üzerine Maarif Nezareti'nin önerilerini müzakere etmek için Bâb-1 Meşihat, Islah-ı Medâris Komisyonu üyesi ve daha önce medreselerin ıslahına yönelik bir risale hazırlamış olan Şevketi Efendi'yi görevlendirmiştir.⁸⁴ Yapılan müzakereler neticesinde Maarif Nezareti'nin “malumat-ı medeniye” ve “malumat-ı kanuniye ve iktisadiye” gibi dersleri ders cetveline eklediği fakat yabancı dil dersi gibi diğer bazı önerilerinin kabul edilmediği

⁷³ BOA, BEO, 3898/29277, 5.

⁷⁴ BOA, BEO, 3898/29277, 5.

⁷⁵ BOA, BEO, 3898/29277, 5.

⁷⁶ BOA, BEO, 3898/29277, 3.

⁷⁷ BOA, BEO, 3898/29277, 3.

⁷⁸ Burada hangi yabancı dilin teklif edildiği belirsizdir. Belgede geçen ifade; “*elsine-i ecnebiye*”dir. Bkz. BOA, BEO, 3890/291740, 1.

⁷⁹ BOA, BEO, 3898/29277, 3.

⁸⁰ BOA, BEO, 3898/29277, 3.

⁸¹ BOA, BEO, 3898/29277, 3.

⁸² Süleyman Cesur, *Mustafa el-Galâyîni'nin Hayatı, Eserleri, Edebi ve İlmi Görüşleri*. (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022) 44.

⁸³ Luvis Şeyho, *el-Meşrik* dergisinde 1 Ocak 1912 yılında yayımladığı yazısında Galâyîni'nin bu kitapları hakkında şunları söylemektedir; “Bugün artık uzun ders kitaplarının zamanı geçmiştir. Çünkü Arap Dili'ni öğrenmek isteyenler, Arap Dili ilimlerini baskısı iyi olmayan, problemlerini çözmek için yıllarını verdikleri karmaşık içeriklerle dolu büyük kitaplardan öğreniyorlardı... Şu anda elimizde Beyrut Mekteb-i Sultânisi ve Külliyye-i Osmaniye'de hocalık yapan değerli ediplerden Mustafa el-Galâyîni'nin serilerini neşretmeye başladığı ve üç serisi tamamlanan yeni bir silsile mevcuttur. Üstat bıkmadan çalışmaktadır. Sarf ve nahiv kısımları tamamlanınca belağat, inşa ve aruz ilimleriyle ilgili diğer kısımlara geçmiştir. Gerçekten de meydana getirdiği eserler, yazarın kapasitesine, hüsn-ü zevkine ve öğretim usullerini kolaylaştırmadaki ustalığına şahitlik etmektedir. Kitaptaki kaide, misaller, alıştırmalar, sorular ve cevaplar bütün bölümlerinde öğrencinin anlamasını kolaylaştıracak güzel ve hareketli bir baskı olduğu görülmektedir. Yazar, giriş kısmında dil konularına birtakım edebî bölümler eklemiştir. Bize göre bunun tek başına veya kitabın sonunda basılması uygun olurdu. Arap Dili öğrenen herkesi bu yeni kitaba müracaat etmeyi tavsiye ediyoruz.” Cesur, *Mustafa el-Galâyîni'nin Hayatı, Eserleri, Edebi ve İlmi Görüşleri*, 44.

⁸⁴ BOA, BEO, 3902/292646, 2.

elimizde bulunan ders cetvelinden anlaşılmaktadır.⁸⁵ Sürecin neticelenmesi ise 12 Haziran'ı bulmuştur. Bu tarihte Maarif Nezareti'nden Bâb-ı Âli'ye yazılan bir yazıda, Şevketi Efendi'nin Meclis-i Maarif'i bilgilendirmesi ve yapılan müzakereler sonrasında Maarif Nezareti'nin de ders cetvelini tatbiki uygun bulduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Maarif Nezareti ve Bâb-ı Meşihat'in ortak çalışması neticesinde ortaya çıkan bu ders cetveli Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile kısmen paralellik arz etmektedir. Elimizde bulunan ders cetvelinin nihai cetvel olup olmadığını bilmemekle beraber belirlenen derslerin Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi ile örtüşen dersler olduğu söylenebilir. Daha çok bir taslak metin olduğu izlenimi veren bu ders cetvelinde ders isimleri bulunuyorsa da bazı derslerde ayrıntılı olarak kitap isimleri, okuma seviyeleri belirtilmiş, bazılarında ise boş bırakılmıştır. Öte yandan Medâris-i İlmiye Nizamnâmesinde on iki yıl olarak belirlenen eğitim süresi burada yedi yıl olarak düşünülmüştür. İlk beş yılda kayıtlı bütün öğrenciler aynı eğitimden geçecek, son iki yılda bir şube seçerek eğitimlerini sürdüreceklerdir. Bu şubeler ise Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Fıkh-ı Şerif, Hikmet ve Kelam, Ulûm-i Edebiyye Şubeleridir. Lisan-ı Farsi, Lisan-ı Türki, Riyâziyat, Hikmet, Malûmât-ı Medeniye, Malûmât-ı Kânûniye ve İktisâdiye, Tabiiyat, Coğrafya, Tarih ve Hat dersleri ise klasik medrese derslerine yeni eklenmiş dersler olarak değerlendirilebilir.⁸⁷ Bu derslerin dışında Ulûm-i Diniye ve Lisan-ı Arabi derslerinde ve bu dersler için seçilen kitaplarda mevcut düzenin muhafaza edildiği söylenebilir. Bu anlamda asırlardır medreselerde okutulan *Kuduri*⁸⁸, *Mülteka*⁸⁹, *Menar*⁹⁰, *Kenz (Kenzü'd-Dekâik)*⁹¹ gibi kitaplar, oluşturulan ders cetvelinde yerini almışlardır. Bunun yanında Lisan-ı Arabi dersleri için seçilen kitap ise *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din*⁹² adlı Mâverdî tarafından 11. yüzyılın ortalarında yazılmış ahlak kitabıdır. Bu kitabın ilk iki sınıfta sarf, nahiv, inşa, belagat, aruz ve kafiye dersleriyle beraber okutulmasının amaçlandığı düşünülebilir. Bu kitaba ek olarak Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egânî*⁹³ adlı kitabından ve Endülüs Edebiyatı'ndan *Nefhu't-Tib*⁹⁴ ve *İkdü'l-Ferîd*⁹⁵ adlı kitaplardan seçme metinler ilk sınıfta okutulması ön görülen kitaplardır. Üçüncü sınıfta ise üzerine birçok şerh yazılmış olan cahiliye devrindeki yedi şaire ait şiirlerden oluşan *Muallakât-ı Seba*⁹⁶ ve Ebû Temmâm tarafından derlenen bir Arap Şiiri antolojisi olan *el-Hamâse*'den⁹⁷ bazı parçalar okutulacaktır.⁹⁸ Ulûm-i Diniye ve Lisan-ı Arabi dersleri dışında taslak ders cetveli olarak düşündüğümüz bu çizelgede diğer derslere dair herhangi bir kitap ismi zikredilmemiştir. Bu dersler için kitap isminden ziyade bazı açıklamalar yapmak ile iktifa edilmiştir. Misal olarak Lisan-ı Türki dersi için, “*meşahir-i şuara ve üdeba-i Osmaniye asarından müntehab parçalar ile bunların tahlili ve bazılarının hıfzı*” ve Tabiiyat dersi için “*beden-i insan*”, “*kimya ve maâdin*”, “*hayvânat*”, “*kimya-i uzvî*”, “*nebâtat*” gibi ifadeler kullanılarak dersin içeriği kısmi de olsa açıklanmak istenmiştir.⁹⁹ Medresenin son iki senesinde ise talebenin seçeceği şubede ihtisaslaşmasının amaçlandığı söylenebilir. Burada da sadece Tefsir-i Şerif Şubesi ve Hadis-i Şerif Şubesi için bazı açıklama ve kitap isimleri zikredilmiş, diğerleri için herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

⁸⁵ BOA, BEO, 3898/29277, 2.

⁸⁶ BOA, BEO, 3904/292769, 2.; BOA, Dahiliye İdare (DH.İD), 23/14, 11.

⁸⁷ BOA, BEO, 3898/292277, 2. Bkz. EK-1, Ek-2.

⁸⁸ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 31 (Ankara: TDV Yay., 2020), 64.

⁸⁹ Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, *DİA*, C. 31 (Ankara: TDV Yay., 2020), 548.

⁹⁰ Ferhat Koca, “Menârü'l-Envâr”, *DİA*, C. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), 118.

⁹¹ Ahmet Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, *DİA*, C. 25 (Ankara: TDV Yay., 2002), 261.

⁹² Musa Çağrırcı, “Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din”, *DİA*, C. 10 (İstanbul: TDV Yay., 1994), 406.

⁹³ Hulusi Kılıç, “Ebü'l-Ferec el-İsfahânî”, *DİA*, C. 10 (İstanbul: TDV Yay., 1994), 316.

⁹⁴ Mehmet Özdemir, “Makkarî Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, C. 27 (Ankara: TDV Yay., 2003), 445.

⁹⁵ Mustafa Muhammed eş-Şek'a, “İbn Abdürrabbih”, *DİA*, C. 19 (İstanbul: TDV Yay., 1999), 281.

⁹⁶ Süleyman Tülücü, “Muallakat”, *DİA*, C. 30 (Ankara: TDV Yay., 2020), 308.

⁹⁷ Hüseyin Elmali, “el-Hamâse”, *DİA*, C. 15 (İstanbul: TDV Yay., 1997), 440.

⁹⁸ BOA, BEO, 3898/292277, 2.

⁹⁹ BOA, BEO, 3898/292277, 2.

2.1.3. Medresenin vaz’-ı esas merasimi

Priştine’de bir medresenin inşa edileceğine dair çıkan haberler üzerine büyük bir isteğin ve beklentinin ortaya çıktığı hem belgelerden hem de gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Bu medresenin Priştine’de kurulmasının bu denli isteniyor oluşunun nedeni sadece halkın eğitim seviyesini yükseltmek, medrese ve diğer mekteplerin ihtiyacı karşılamaması değildir. Bu ihtiyaçların yanında daha güçlü başka sebeplerden de bahsetmemiz mümkündür. Bu sebepler Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli’ye yaptığı seyahatin amacı ile kesişmiş ve medresenin kuruluş gerekçesi daha anlamlı bir hale gelmiştir. Diğer taraftan ilk anda değilse bile daha sonra medresenin kurulması için seçilen yerin Sultan I. Murat’ın türbesinin yanı olması medreseye daha güçlü anlamlar yüklediğinin göstertesi olmuştur.

Sultan Mehmed Reşad’ın 5-26 Haziran 1911 tarihleri arasında Selanik, Üsküp ve Priştine, Manastır şehirlerini ziyaret etmesinin en büyük gerekçesi bölgede son zamanlarda ortaya çıkan şiddetli karışıklıkları engellemektir. Sultan’ın bu seyahati, dönem literatürünün, “*te’lif-i kulüb ve temin-i ittihad, ittihad-ı anâsır*”¹⁰⁰ kelimeleriyle ifade ettiği, kırıncılıkları gidererek bölge halkının devlete olan bağlılıklarını artırma girişimi olarak değerlendirilebilir. Zira özellikle 1909 yılından itibaren Arnavutların yaşadığı bölgede birçok isyan girişimi olmuş, devlet de bu girişimlere sert tedbirler alarak müdahale etmiştir.¹⁰¹ Bu durum bölgede huzursuzluğun artmasına sebep olurken devlet de gönül alıcı bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bölgedeki bu karışıklık ve huzursuzluk ortamı düşünüldüğünde Sultanın bu seyahate çıkmış olması daha anlamlı hale gelmektedir. Öte yandan bu tedbirlerin bir neticesi olarak bu seyahatin en önemli durağı ise hiç şüphesiz Sultan I. Murat’ın türbesinin yanında kılınacak Cuma Namazıdır. Burada birlik mesajları verilecek ve küskünlüklerin giderilmesi sağlanacaktır. Ayrıca bahsedildiği gibi burada medresenin de temel atma töreni gerçekleşecektir. Sultanın çıkmış olduğu seyahatin amacıyla ortak paydada buluşan somut adım, bu medresenin inşa edilecek oluşudur. Zira medresenin inşa edilecek olduğuna dair ilk çıkan haberlerden itibaren bu medresenin bölge için taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir. 12 Şubat 1911 tarihli *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*’nin bu konudaki haberi önemli bilgiler içermektedir. Bu haberde, Arnavutluk’ta yaşanan karışıklık üzerine böyle bir medresenin inşa edilecek olmasının birlik ve beraberliği sağlayacağı üzerinde durularak, medresenin çok ciddi bir ihtiyaç olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca Arnavutluk’un çok yoğun bir şekilde yabancı propagandasına maruz kaldığından hareketle yapılacak olan bu medreseyle birlikte bu propagandalara set çekilecektir. Zira bu yoğun propagandanın neticesinde *babası İslam, oğlu Hristiyan* olan kişiler ortaya çıkmıştır. Bölgede uzun zamandır, Avusturyalılar ve İtalyanlar açmış oldukları okullarla nüfuz kazanmıştır.¹⁰² Bu gibi sebeplere karşı olarak medresenin açılacak olması oldukça önemli ve ciddi bir adım olarak değerlendirilmektedir. Hem Sultanın bütün uğrak yerleriyle Rumeli seyahati, hem taşıdığı simgesel anlam hasebiyle Kosova Sahrası’nda kılınacak olan Cuma Namazı ile medresenin temel atma töreni ortak bir payda da birleşmekteydi. O payda ise bölgede artan karışıklıkların giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanmasıydı.

Nitekim Sultan’ın Rumeli seyahati oldukça güzel neticeler vermiş, Sultan her uğradığı şehirde büyük bir teveccüh ve hüsn-i kabul ile karşılanmıştır. 16 Haziran 1911 tarihinde Priştine’ye gelen Sultanı, Kosova sahrasında yüz bin kişi karşılamış ve Cuma Namazı Sultan I. Murat’ın türbesinin yanında kılınmıştır.¹⁰³ Namazın ardından sadrazam tarafından nutk-ı hümayun okunmuş ve sonrasında sadrazam konuşmasını yapmıştır.¹⁰⁴ Daha sonra ise dualar edilerek medresenin temeli Sultan Mehmed Reşad tarafından atılmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Yazıcı, “İsmal (Tuncu) Bey’in, Hâtıra-i Seyahât’inde Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Ziyareti: Kosova”, 1101.

¹⁰¹ Arnavut isyanları ve bölgedeki huzursuzluğun sebep ve sonuçları için bkz. Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyancıları ve Sonuçları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 22, (2012/2): 299-336.

¹⁰² “Priştine Medrese-i Âliyesi”, *Tercüman-ı Hakikat*. (30 Kanunisanı,1326): 2.

¹⁰³ “Seyahat-i Hümayûn”, *Sabah*. (5 Haziran 1327): 2.

¹⁰⁴ Maiyet-i Seniyyeden İsmail Bey, *Hâtıra-yı Seyâhat Selanik, Üsküp, Kosova ve Manastır Notları*, 124.

¹⁰⁵ Vaz’-ı Esas merasiminde çekilen fotoğraf için bkz. *Servet-i Fünûn*. (23 Haziran 1327): 177.; Ek-3.

Medresenin büyük umut ve istekle temelinin atılmasının ardından yaşanan gelişmeler, inşaatın devam edebilmesi ve ödemelerin yapılması konusunda bazı sorunların yaşandığını göstermektedir. Temel atma merasimi sonrasında, takip eden aylardaki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla inşaatın başlaması için bir komisyonun kurulmuştur.¹⁰⁶ Bu komisyonun işlerini yapabilmesi ve inşaata başlayabilmesi için ise ilk etapta bin liranın gönderilmesinin rica edildiği, 9 Ekim 1911 tarihli diğer bir belgeden de henüz inşaata başlanılmadığı görülmektedir.¹⁰⁷ İnşaata 1911 yılının sonlarında başlandığı fakat ödemeler konusundaki sıkıntıların 1912 yılında da devam ettiği ifade edilebilir. Taksitler halinde ödenmesi planlanan inşaat giderleri için bazı taksitlerin 1911 yılı içerisinde ödendiği¹⁰⁸ fakat 1912 yılında, aylık beş yüz lira olarak belirlenen bu taksitlerden mart, nisan, mayıs ve haziran taksitlerinin ödenmediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

2 ve 10 Temmuz 1912 tarihlerinde İstanbul'a gönderilen yazılarda Kosova Valisi bu ödemelerin yapılmadığı taktirde inşaatın devam etmesinin zor olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁰ Kosova Vilayeti'nin bu yazısı üzerine Hazine-i Hassa'dan Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda, toplamda beş bin lira tutması ön görülen medrese inşa mâliyeti için Kosova'ya Sultan'ın iradesiyle iki bin beş yüz lira ve ilaveten beş yüz lira gönderilmiş olduğu bilgisi verilmiştir.¹¹¹ Fakat bu sırada Kosova'daki inşaat komisyonunun medresenin ön görülen keşifname ve planlarına ek bazı ilaveler yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple İstanbul, mâliyetin artacak olmasından çekinmektedir. Kosova Vilayeti'ne yazılan bu husustaki bir yazıda, medrese inşa masrafları için beş bin beş yüz liranın Sultan tarafından Hazine-i Hassaca ödenmesine ferman buyrulmuş olduğu halde, bu gibi ilaveler masrafları arttıracığından dolayı karşı çıkmıştır.¹¹² Bu durum ise medresenin daha önceki plan ve keşifnameleri ile alakalı bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Mevcut plan ve keşifnamelere nelerin eklendiğinden emin olmak isteyen İstanbul, bu belgelerin Kosova'dan gönderilmesini istemiştir.¹¹³ Hatta bu hususta Priştine Belediye Reisi İstanbul'a gelmiş ve medresenin planlarını çizen Evkaf Nezareti mimarlarından Mimar Kemalettin Bey ile görüşmüştür.¹¹⁴ Medresenin planları elimizde yoktur. Fakat gazete ve belgelerden medresenin iki katlı, alt katında dersane ve yemekhaneler, ikinci katında ise yatak odaları ve mescitten müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵ İstanbul'daki yetkililer Ekim ayının ortalarına kadar medresenin yapım sürecini yakından takip etmiştir. Fakat aynı tarihlerde I. Balkan Harbi'nin çıkması neticesinde irtibat kopmuş ve medrese yapımı tamamlanamamıştır.¹¹⁶

2.2. Van Medrese-i Âliyesi

Priştine'de inşası planlanan bu medresenin ardından Van'da bir başka medrese projesinin hayata geçirilmesi için çalışmaların başladığı görülmektedir. 1912 yılının ocak ayından itibaren izine rastlanılan bu yeni medrese hakkındaki belgelerde, Priştine'de inşasına başlanan medreseye doğrudan atıf yapılmakta ve Priştine'deki medresenin bir benzerinin inşa edileceği ifade edilmektedir.¹¹⁷ Medresenin Erzurum, Diyarbakır, Bitlis ve Van Vilayetlerinin de istifade edeceği bir yerde inşa edilmesi düşünülürken, bunun için en uygun yerin Van Gölü sahilindeki bir noktanın olabileceği yine bu belgelerden anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Van'daki bu medrese kurma

¹⁰⁶ BOA, Hazine-i Hassa İradeler (H.H.İ), 238/52.

¹⁰⁷ BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeler (MB.İ), 156/13.

¹⁰⁸ BOA, DH.İD, 23/17, 17.

¹⁰⁹ BOA, DH.İD, 23/17, 23.

¹¹⁰ BOA, DH.İD, 23/17, 17.; BOA, DH.İD, 23/17, 24.

¹¹¹ BOA, DH.İD, 23/17, 17.

¹¹² BOA, DH.İD, 23/17, 21.

¹¹³ BOA, DH.İD, 23/17, 16.

¹¹⁴ BOA, DH.İD, 23/17, 22.

¹¹⁵ "Priştine Medrese-i Âliye-i İslamiyesi", *Tanin*. (3 Haziran 1911): 5.; Kemalettin Kuzucu, "Kosova'daki Tarihi ve Kültürel Mirasımız Meşhed-i Hüdevendigar", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*. S. 34 (Ağustos 2015): 60.

¹¹⁶ Kemalettin Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Türksosbilder Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2. (2017): 16.

¹¹⁷ BOA, DH.MUİ, 152/122, 2.

¹¹⁸ BOA, DH.MUİ, 152/122, 1.

girişiminin gelişim süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada 1912 yılında neticesiz kalan girişimler söz konusudur. İkinci aşama ise 1913 yılında medresenin temelini atılmasıyla sonuçlanmıştır. 1912 yılındaki girişimlerin sonuçsuz kalması, medresenin kurulması için gerekli olan mali kaynağın bulunamaması ile alakalıdır.

1912 yılının başlarında Van Vilayeti'nden İstanbul'a gönderilen belgelerde, bölge halkının dini ve dünyevi tahsilden mahrum oldukları ve bu mahrumiyetin giderilmesi için bir medresenin kurulmasının elzem olduğu bildirilmektedir.¹¹⁹ 1 Şubat 1912 tarihli *Tanin Gazetesi*'nin haberine göre Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu istek, *pek münasib* bulunup, medrese inşası için bütçe tahsisi sağlaması amacıyla Maarif Nezareti ile paylaşılmıştır.¹²⁰ Fakat Maarif Nezareti'nin medrese inşası için bütçesinin olmadığı, 6 Şubat 1912'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir diğer yazıda ifade edilmiştir.¹²¹ Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Bab-ı Meşihat'e, böyle bir medresenin kurulması gerekliliğinden bahseden ve Meşihat makamının bütçe tahsisi sağlaması gayesiyle bir yazı göndermiştir.¹²² Fakat Bab-ı Meşihat'ın cevabı da Maarif Nezareti'nin cevabının aynısıdır. Cevabi yazıda tahsisatın mümkün olmayacağı, medreselerin inşası ve bütçe tahsisi için uygun makamın Evkaf Nezareti olduğu bildirmiş¹²³ bunun üzerine bütçe meselesi Evkaf Nezareti'ne havale edilmiş¹²⁴, fakat Evkaf Nezareti, sunmuş olduğu öneriyle farklı bir sürecin başlamasına yol açmıştır.

Bu sırada Van Vilayetinde de süreçle ilgili bilgi beklenilmektedir. 7 Mart 1912 tarihinde Evkaf Nezareti'ne havale edilen meseleden henüz bir netice çıkmamıştır. Van Valisi 15 Nisan 1912 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bu konuda acil cevap beklediklerini bildiren bir telgraf göndermiş¹²⁵, bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Evkaf Nezareti'nden meselenin bir an önce neticelendirilmesini istemiştir.¹²⁶

Evkaf Nezareti'nin meseleye getirmiş olduğu öneri ise oldukça farklıdır. Zira Evkaf Nezareti bölge halkının dini ve dünyevi tahsilden mahrum bırakıldığı, bu sebeple yeni bir medrese inşa edilmesi isteğine karşılık, bölgede daha önceden inşa edilmiş medreselerin varlığına işaret etmiş, bu isteği gereksiz görmüştür. Öte yandan camilerde bulunan imam ve hatiplerin layığı ile dini eğitim veremediği gerekçesine ise bir muallim tayin edilip, imam ve hatiplere Kur'an-ı Kerim, ilm-i tecvid ve din dersleri vermesi önerisinde bulunmuştur. Evkaf Nezareti'nin medresenin Van'da inşa edilmesini gereksiz bulduğuna dair son gerekçe ise, yeni bir medrese inşa etmek yerine, var olan medreselerin imar ve ıslahının sağlanmasının daha önemli olduğudur. Evkaf Nezaretince, mevcut medreselerin kifayetsiz kalması durumunda Priştine'deki gibi bir medresenin inşa edilmesi gereklilik arz edebilir.¹²⁷ Evkaf Nezareti'nin yapmış olduğu bu gerekçeli açıklamadan sonra yaklaşık bir yıl kadar Van'da medrese inşa etme teşebbüsüne dair herhangi bir belgeye rastlanmamış, fakat 1913 yılının haziran ayından itibaren, bu konuda yeni bir girişim başlamıştır.¹²⁸

¹¹⁹ BOA, DH.MUİ, 152/122, 2.

¹²⁰ "Medrese-i Âliye Tesisi", *Tanin*. (19 Kanunisanı, 1328): 3.

¹²¹ BOA, DH.MUİ, 152/122, 2.

¹²² BOA, DH.MUİ, 153/26, 2.

¹²³ BOA, DH.MUİ, 153/84, 1.

¹²⁴ BOA, DH.MUİ, 153/84, 2.

¹²⁵ BOA, DH.MUİ, 156/11, 1.

¹²⁶ BOA, DH.MUİ, 156/11, 2.

¹²⁷ BOA, DH.MUİ, 157/26, 1.

¹²⁸ Van'da halkın eğitim seviyesinin artırılması için medrese ve mektep kurma girişimleri sadece bizim üzerinde durduğumuz örneklerle sınırlı değildir. Nerdeyse aynı döneme denk gelen benzer gerekçelerle İttihat Terakki Cemiyeti'nin de Van'da bir İttihat Terakki Medresesi kurma girişimi söz konusudur. 4 Mayıs 1912 tarihli *Tanin Gazetesi* bu İttihat Terakki Medresesi'nin temel atma törenini haber vermektedir: "*İttihat ve Terakki Cemiyeti Van Kulübü'nün Van'da inşası tasmin ettiği "İttihat ve Terakki Medresesi"nin vaz'-ı esası resmi tahminen cülus-i hazret-i padişahiye müsadif yevm-i behiyyesinde icra edilmiştir. Yevm-i mezkûrde vali ve kumandan paşalarla eşraf ve mütebaran ve Rüşdiye-i Askeriye Salonu'nda içtima edüb saat sekiz buçuk raddelerinde önlerinde bir bandı ve müzika ve bir cem-i gafir ile mekteb arsasına gitmiştir. Alay müftüsü tarafından kıraat edilen duanın hitamında kurban zebh ve ilk temel taşı Vali Nazım Bey Efendi ile Kolordu Komutanı Muhlis Paşa Hazretleri tarafından hafır edilen temele*

Bu girişimin doğrudan 1912 yılındaki medrese kurma teşebbüsünün devamı olduğunu söylemek zordur. Zira bu yeni girişime dair belgelerde 1912 yılındaki, medrese kurma teşebbüsüne dair herhangi bir atıf yapılmamıştır. 1913 yılının haziran ayından itibaren bu yeni girişim hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bir Darü'l-Fünûn şeklinde tesis edilecek olan bu medrese-i âliyenin kurulması için Van Valisi Tahsin Bey'in göndermiş olduğu yazıda gerekçeler sıralanmıştır. Bu belgeye göre, bölge halkı cahil kalmış, hükümet de bu zamana kadar halkın maarif ve tahsilleri adına hiçbir fedakarlıkta bulunmamıştır. Bu sebeple halkın dini anlamda akıbetleri fena bir dereceye varacaktır. Öte yandan bölgede bir tehdit haline gelen Abdürezzak Bedirhan¹²⁹ ve taraftarlarının faaliyetlerinin engellenmesi noktasında bu medrese büyük bir etkiye sahip olacaktır. Ayrıca medresenin şu sıralarda vücuda getirilmesi, Kürtleri mutlu edecek ve uzun zamandan beri böyle hususi ve maddi lütuf görmeyen halkın devlete ve padişaha olan bağlılığını arttıracaktır.¹³⁰ Vali Tahsin Bey'in ifade ettiği bu hususlar, Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafında, “*o havalide vukua getirilmekte olan tesvilata karşı böyle bir müessese-i âliye-i diniyenin tesisile ahali-i İslamiyenin makam-ı hilafet ve saltanata olan merbutiyeti*” nazarından anlamlı bulunmuştur.¹³¹

Bu gerekçelerin de gösterdiği gibi inşası düşünülen medrese-i âliye, kuruluş gerekçeleri bakımından hem Priştine'deki hem de Van'da daha önce kurulmak istenen medreseyle benzerlik arz etmektedir. Her üç girişimde de halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi, devlete karşı yapılan yıkıcı propagandaların engellenmesi ve halkın devlete olan bağlılığının artırılması ortak paydadır. Öte yandan Van'daki bu ikinci medrese kurma girişiminin diğerlerinden farkı ise kurulmak istenen medresenin bir Darü'l-Fünûn¹³² şeklinde düşünülüyor oluşudur. Fakat ne ölçüde bir medrese olacağına, hangi derslerin, hangi kitapların okutulacağına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1912 yılında kurulmak istenen medresenin Priştine'deki medreseye atıf yapması, onun gibi hem dini ilimleri hem de fûnûn-i cedideyi kapsayacak bir şekilde düşünüldüğünü göstermektedir. Öte yandan 1913 yılındaki ikinci girişimin de aynı düşüncelerle yapılmak istendiği, “*Darü'l-Fünûn şeklinde, ulûm-i şer'îye ve fûnûn-i şettâ tahsiline mahsus bir medrese-i âliye tesisi ve küşadı...*” ifadelerinden anlaşılmaktadır.¹³³

Kurulmak istenen bu medreselerin diğer bir ortak noktası ise bütçe problemleridir. Toplam inşa masrafı yedi bin beş yüz lira¹³⁴ olarak belirlenen bu medresenin inşa masrafının giderilmesi için Evkaf Nezareti görevlendirilmiştir. Bu sırada Van'da medresenin kurulması için büyük bir beklentinin olduğu anlaşılmaktadır. Aradan iki ay geçmiş olmasına rağmen henüz bir netice çıkmamıştır. Bunun üzerine, Vali Tahsin Bey, İstanbul'a göndermiş olduğu 9 Ağustos 1913 tarihli telgrafta, halkta oluşan beklentiden bahsetmiştir:

“...medrese hakkında henüz bir şey yapılmamış ve bu hal beynel-ekrad pek fena tesir hasil etmiştir. Vilayet bu teşebbüsü pek esaslı görmüş umum rüesaya tebşîratda bulunmuş idi. Şimdiye kadar bu gibi teşebbüsün inşasından başka bir netice görmeyen halk medrese meselesini bu suretle telakki etmiş ve mesele adeta şayan-ı nazar mahiyet kesbetmiştir. İki ay evvel karar verilmiş emr-i hayrın bugüne kadar tehiri doğrusu hükümet için mucib-i fahr olması gerektir ve

vaz' olunmuş ve müzika tarafından selam havası çalınmağla mevcut bir tabur asker, rüşdiye talebesi ve umum huzzar yekzeban olarak “padişahım çok yaşa” duasını eda etmişlerdir.” Bkz. “İttihat ve Terakki Medresesi”, *Tanin*. (4 Mayıs 1327): 5.; Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 135. Bu ismi medrese olan İttihat ve Terakki Mektebi inşaatının 17 Eylül 1912 tarihinde dörtte birinin tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, DH.İD, 84/20, 14-1.

¹²⁹ BOA, Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK), 86/8, 1.; Abdürezzak Bedirhan'ın faaliyetleri için bkz. Bayram Ayna, “Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri (1906-1915)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 20 (Şubat 2018): 137-153.

¹³⁰ BOA, DH.İ.UM.EK, 86/8, 2.

¹³¹ BOA, BEO, 4194/314491, 2.

¹³² BOA, BEO, 4191/314292, 1.

¹³³ BOA, DH.İ.UM.EK, 86/8, 6.

¹³⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 86/8, 4.

*halk telkinde cidden haklıdır.*¹³⁵»

Vali Bey’in bu telgrafının ardından 13 Ağustos 1913 tarihli yazı ile Dahili Nezareti, Evkaf Nezareti’ne bir an önce medrese inşaatının başlanmasını bildirmiş, Evkaf Nezareti de medresenin inşaatına başlamak üzere Van Vilayetine iki bin lira göndermiştir.¹³⁶ Bunun üzerine 23 Ekim 1913 tarihinde, ismi Medrese-i Âliye-i Reşadiye olarak belirlenen medresenin temel atma töreni gerçekleşmiştir. Ahalinin, askerler ve mahalli ulemanın hazır buldukları bu temel atma töreninde padişaha dualar edilmiştir. İstanbul’a gönderilen bu husustaki telgrafta törenin, “*ekrad ve aşairi üzerinde pek ziyade hüsn-i tesir ve hüsn-i şükran ve minnettari bıraktığı*¹³⁷” ifade edilmiştir. Medresenin temelinin atılmasının ardından inşa sürecinin devamı gelmemiş, çıkan Cihan Harbi sebebiyle de tamamlanamamıştır.

2.3. Bağdat Azamiye Medrese-i İslâmiyesi

Araştırmamızda değineceğimiz son medrese kurma girişimi Bağdat Azamiye Medresesidir. 1911 yılının son aylarından itibaren hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz bu medrese kurma girişimi yine diğer girişimler gibi hem dini ilimleri hem de fûnûn-i cedideyi içerir bir şekilde düşünülmüştür. *Tanin* Gazetesi bu girişimi, İmam-ı Azam’ın Bağdat’ta bulunan medresesinin *tarz-ı cedide şeklinde inşası*¹³⁸ ifadeleriyle 1 Temmuz 1911 tarihli nüshasında duyurmuştur. Bu habere göre Bağdat Valiliğince medresenin inşası için birkaç mühendisin görevlendirildiği ve yakında medresenin inşaatına başlanılacağı belirtilmektedir. Medrese hakkındaki diğer bir haberde ise “*ulûm-i âliye-i diniye ve fûnûn-i hazıra-i medeniyyenin bihakkin tedrisi için vâsi bir medrese-i ilmiye tesis*”ne karar verildiği ifade edilmektedir.¹³⁹ Bağdat Valisi Cemal Bey’in, İstanbul’a bildirerek inşaat masrafları hakkında kaynak talep ettiği bu medresenin, Bağdat halkı tarafından da hevesli bir şekilde istendiği anlaşılmaktadır. Bu hususta bütün Iraklılar adına aralarında mevcut Azamiye Medresesi Müderrisi Mehmed Maruf Efendi’nin de bulunduğu 12 müderris *Tanin* Gazetesi aracılığı ile medreseyi inşa etme gayesinden dolayı Vali Cemal Bey’e teşekkürlerini bildirmişlerdir.¹⁴⁰

Bağdat Valisi, 8 Şubat 1912 tarihinde Evkaf Nezareti’ne göndermiş olduğu yazıda medresenin neden kurulması gerektiği, hangi derslerin okutulacağı, eğitim süresinin kaç yıl olacağı gibi birçok konuya açıklık getirmektedir.

Bu belgeye göre, Vali Bey uzun bir süredir Irak topraklarının nasıl ıslah edileceğine kafa yormaktadır. Bu düşünceleri sonrasında Azamiye Medresesi gibi bir medresenin tesis edilmesini önemli bulmuştur. Bu medrese birçok fayda sağlamasının yanında, bölgenin ıslahında da önemli rol oynayacaktır. Medresenin inşa edilmesi sadece bölge için değil, tüm Osmanlı için mühim faydalar sağlayacaktır.¹⁴¹ Büyük bir külliye şeklinde düşünülen bu medrese, yukarıda izah edilen diğer medrese girişimlerinden farklı birçok özelliğe sahiptir. Medrese rüşti, idadi ve âli olarak üç şube şeklinde düşünülmüştür. Tedrisatın dili Arapça olacak ve bütün ulûm ve fûnûn dersleri Arapça yapılacaktır. Farsça ve Türkçe mecburi, Urdu dili seçmeli ders olacaktır. Medresenin âliye şubesinde: ulûm-i âliye-i diniye dersleri verilecek fakat dinler felsefesi, dinler tarihi, nazariyyat, kavanin-i umumiye ve felsefe-i hazıra dersleri de bu şubede talebeye tedris edilecektir.¹⁴² Medresenin eğitim süresi ise 14 yıl olarak belirlenmiştir.¹⁴³ Medresenin rüştiye kısmında 320 yatılı, 160 gündüzcü, idadi kısmında 300 yatılı, 120 gündüzcü, âliye şubesinde ise 360 yatılı, 180

¹³⁵ BOA, BEO, 4205/315329, 3.

¹³⁶ BOA, BEO, 4205/315329, 1.

¹³⁷ BOA, DH.İ.UM.EK, 86/8, 8.

¹³⁸ “İmam-ı Azam Medresesi”, *Tanin*. (18 Haziran 1327): 4.

¹³⁹ “Bağdat’ta Bir Medrese-i Ulûm”, *Tanin*. (19 Mart 1328): 2.; “Bağdat’ta Bir Medrese-i Ulûm”, *Sebilürreşâd*. C. 8. S. 187 (22 Mart 1328): 90.

¹⁴⁰ “Bağdat Azamiye Medresesi”, *Tanin*. (19 Mart 1328): 2.

¹⁴¹ BOA, BEO, 4009, 300642, 2.

¹⁴² BOA, BEO, 4009, 300642, 2.; “Bağdat Azamiye Medresesi”, *Tanin*. (19 Nisan 1328): 3.; “Bağdat Azamiye Darü’l-Fünûnu”, *Sebilürreşâd*. C. 8. S. 192 (26 Nisan 1328): 192.

¹⁴³ BOA, BEO, 4040/302937, 2.

gündüzcü olmak üzere toplamda 1440 talebe mevcut olacaktır. Medresenin bu kadar kalabalık olması yatakhane, tesis ve dersliklerinin de büyük olmasını gerektirmiştir. Bu anlamda medresenin 1800 kişi kapasiteli bir konferans salonu olacaktır. Ayrıca bu büyük medrese külliyesinde büyük bir kütüphane, asar-ı atika müzesi, kimya laboratuvarı ve jimnastik salonları bulunacaktır. Medresenin bir de matbaası bulunacak ve bu matbaada ayda bir kere neşredilmek üzere Arapça, Türkçe ve Farsça bir risale-i diniye basılacaktır.¹⁴⁴

Medresenin inşaat masrafı ise yapılan keşifname neticesinde 60 bin lira olarak belirlenmiştir.¹⁴⁵ Senelik 10 bin liralık taksitlere bölünen inşaat giderleri, Hazine ve Evkaf bütçesinin müsait olmamasından dolayı ödenememiştir.¹⁴⁶ Bu sebeple de medrese yukarıda izah edildiği üzere diğer medreseler gibi tamamlanamamıştır.

Sonuç

1910-1914 yılları arasında Osmanlı taşrasında medrese kurma girişimlerine odaklanmış olan bu çalışmanın varmış olduğu bazı sonuçlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki bu medreselerin 1910 yılında yayımlanan Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin bir neticesi olduğudur. Zira kurulması amaçlanan medreselerin her biri, Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi'nin uygulamaya koyduğu fûnûn-i cedideyi muhteva eden medreselerdir. Daha açık bir ifadeyle bu medreselerin kuruluş gerekçesi asrın şartlarına uygun olan bu dersleri programlarında barındırmalarıdır. İkincisi bu medreseler; ders programları, sahip oldukları fiziki ve mimari özellikler ile talebe sayıları bakımından mevcut medreselerden farklı düşünülmüştür. Bu durum bu girişimlerin mevcut medreseler gibi bir medrese değil, Darü'l-Fünûn benzeri bir yapı kurmayı hedeflediklerini göstermektedir. Nitekim, medreseler hakkındaki belgelerden onların Darü'l-Fünûn gibi tasarlandığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Fakat buradaki Darü'l-Fünûn benzetmesinin boyutları çok açık değildir. Misal olarak Van'da kurulmak istenen medrese için Darü'l-Fünûn benzetmesi yapılmışsa da bunun nasıl ve ne boyutta olacağına dair belgeler ayrıntı vermemektedir. Üçüncüsü bu medreseler kurulacakları vilayet ve bölge halkının hem dini hem de dünyevi olarak eğitim seviyesini arttırmayı hedeflemişlerdir. Bölge halkının bu konudaki eksikliğinin giderilmesi zikredilen medreselerin ortak hedefidir. Ayrıca bununla bağlantılı olarak bu medreseler zararlı propagandalara karşı toplumun bilinçlendirilmesi amacıyla kurulmak istenmiştir. Zira medreselerin kurulmak istendiği bölgeler Osmanlı Devleti'nin birçok anlamda sorunlarla mücadele ettiği yerlerdir. Dördüncüsü medreselerin her biri inşa ve senevî giderlerini temin noktasında zorluklarla karşılaşmıştır. Medreselerin kurulması için yerel halktan para toplanmış, bu yeterli olmayınca Sultandan yardım talep edilmiştir. Ayrıca bu desteğin sağlanması noktasında mülki yetkililer ile ulema ortak hareket etmiş, gerekli başvurular yapılarak İstanbul'dan destek istemişlerdir. Beşincisi bu medreseler her ne kadar birbirlerine birçok anlamda benziyor olsa da aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklar; medreselerde tedris edilmesi düşünülen dersler, tedris süresi, talebe mevcutları ve medreselerin fiziki-mimari yapılarıdır. Bu durum medreselerin bölgesel özellik taşıdığına göstergesidir. Bu makalenin varmış olduğu son ve altıncı netice ise kurulması amaçlanan bu medreselerin hiçbirinin hayata geçirilememiş olduğudur. Her ne kadar medreselerin yapılması için maddi anlamda Sultandan destek sağlanmış ve bu destek ilgili nezaretlerce taahhüt edilmiş olsa da savaşlar medreselerin hayata geçmesini engellemiştir. Zira Balkan Savaşları ve Birinci Cihan Harbi'nin çıkması bu medreselerin tamamlanamamasında doğrudan etkiye sahiptir.

¹⁴⁴ BOA, BEO, 4009, 300642, 2-5.

¹⁴⁵ BOA, BEO, 4009, 300642, 6.

¹⁴⁶ BOA, BEO, 4040/302937.

KAYNAKLAR

1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*

- BOA, Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO).
BOA, Dahiliye İdare (DH.İD).
BOA, Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK).
BOA, Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI).
BOA, Hazine-i Hassa İradeler (H.H.İ).
BOA, İrade Dahiliye (İ.DH).
BOA, İrade Mabeyn-i Hümayûn, (İ.MBH.).
BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeler (MB.İ).
BOA, Şura-yı Devlet (ŞD).
BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE).

2. Gazete ve Mecmualar

- Beyanü'l-Hak*
Sabah
Sebilürreşâd
Servet-i Fünûn
Sırat-ı müstakim
Tanin
Tercüman-ı Hakikat

3. Kitaplar, Makaleler, Tezler

- “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi”, *Düstur*, C. 2. (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1330): 127-138.
- Ahmed Zahid, “İslah-ı Medâris Bugün Ne Sûretle Kâbil Olabilir?”, *Sırat-ı Müstâkim*. C. 5. S. 128 (16 Şubat 1911): 390-395.
- Aktaran, Nesrin. “Medine Külliye-i İslâmiyye Medresesinin Açılması Üzerine İslâmî Aydınların Etki ve Katkısı (1908-1918)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 9. S. 1, (Mart 2022): 602-626.
- Aktaran, Nesrin. *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı (1908-1918)*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Altuntaş, Zeynep. “İslah-ı Medâris Nizamnâmesi’ne Giden Yolda İslah Risâleleri”. *Osmanlı Medreseleri Eğitim Yöntem ve Finans*. ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019: 521-537.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Atay Yayınları, 2018.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Ayar, Talip. “XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Medreseleri”. *Tarihçiliğe Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Nesimi Yazıcı’ya Armağan*. ed. Eyüp Baş, Halide Aslan. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2022: 383-412.

Aydoğan, Erdal. *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908-1918*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.

Ayna, Bayram. “Rusların Kürt Aşiretleriyle İlişkilerinde Abdürrezzak Bedirhan’ın Faâliyetleri (1906-1915)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 20 (Şubat 2018): 137-153.

Cesur, Süleyman. *Mustafa el-Galâyîni’nin Hayatı, Eserleri, Edebi ve İlmi Görüşleri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.

Çağrı, Musa. “Edebü’l-Dünya ve’l-Din”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 406-408. İstanbul: TDV Yay., 1994.

Çelikleş, Hasan Sabri. *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. Ve XX. Yüzyıl)*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2023.

Elmalı, Hüseyin. “el-Hamâse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 440-441. İstanbul: TDV Yay.,1997).

Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*. Ankara: Pagem Akademi, 2021.

eş-Şek’a, Mustafa Muhammed. “İbn Abdürrabbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 281-283. İstanbul: TDV Yay., 1999.

Eşrefendizade Şevketi, *Medâris-i İslamiye Islahat Programı*. İstanbul: Harabat Matbaası, 1329.

Gökalp, Ziya. *Makaleler-I*. haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.

Gündüz, Mustafa. *Sultan. II. Abdülhamid’in Sadrazamı Küçük Mehmed Sa’id Paşa’nın Hâtıratı*. C. 1, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

Gürünlü Hilmi, (Bayezid Dersiamlarından). “İslâhât-ı Medâris Hakkında bir Mütâlaa”, *Sırat-ı Müstâkim*. C. 3. S. 65 (02 Aralık 1909): 200-205.

Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-Ebhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 548-551. Ankara: TDV Yay., 2020.

Hoca Muhyiddin, *Medreselerin Islahı*, [Basım yeri yok], 1313.

İzger, Ahmet Zeki ve Kara, İsmail. *Cevdet Paşa’nın Lâyihaları Devlet Din Islahât Hukuk Maarif*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.

Kazanlı Halim Sabit, “İslah-ı Medâris Münasebetiyle”, *Sırat-ı Müstakim*. C. 5. S. 124 (19 Ocak 1911): 324-336.

Kılıç, Hulusi. “Ebü’l-Ferec el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 316-318. İstanbul: TDV Yay.,1994.

Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 64-66. Ankara: TDV Yay., 2020.

Koca, Ferhat. “Menârü’l-Envâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 118-119. Ankara: TDV Yay., 2004.

Kuzucu, Kemalettin. “Balkanlar’da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad’ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati”, *Türksosbilder Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2. (2017): 1-39.

Kuzucu, Kemalettin. “Kosova’daki Tarihi ve Kültürel Mirasımız Meşhed-i Hüdevendigâr”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*. S. 34 (Ağustos 2015): 53- 84.

Lâ (Akçuraoğlu Yusuf), “Medreselerin Islâhı”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 4. S. 29 (25 Şubat 1325): 6-9.

Maiyet-i Seniyyeden İsmail Bey, *Hâtıra-yı Seyâhat Selanik, Üsküp, Kosova ve Manastır Notları*. haz. Adem Ölmez, Ankara: Türk Tarih Yayınları, 2020.

Mehmed Ubeydullah, *Islah-ı Medâris-i Kadime*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1329.

Musa Kazım ve H. Eşref Edib, “Medreselerde Tadrîsâtın Islâhı”, *Sırât-ı Müstâkim*. C. 3. S. 54 (16 Eylül 1909): 22- 24.

Neziri, Besir. “Priştine’de Açılması Planlanan Medrese-i İslamiye”. *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet*. ed. Sıddık Ağçoban. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022, 143-150.

Öcal, Mustafa. “Müderis ve Talebelerinin Kaleminden Osmanlı Devleti’nin Son Çeyreğinde Medreselerin Ahvali”. *Osmanlı Medreseleri Eğitim Yöntem ve Finans*. ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019: 539-578.

Ölmez, Adem. “II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları ve Merkezileşme”, *Vakıflar Dergisi*. S. 41 (Haziran 2014): 127-140.

Ömer Fevzi, (Bursa Mebusu). “Islah-ı Medâris”, *Beyanü'l-Hak*. S. 15 (29 Kanunievvel 1324): 324-325.

Özdemir, Mehmet. “Makkarî Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 445-446. Ankara: TDV Yay., 2003.

Polat, Muhittin. “Konya Islah-ı Medâris-i İslamiye Medresesi” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.

Sarıkaya, Yaşar. “II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. C. 13. S. 25, (2008/2): 37-73.

Sarıkaya, Yaşar. “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*. S. 3 (1999): 23-39.

Taş, Kenan Ziya. *Osmanlı'nın Son Cihan Projesi Kudüs Selâhaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi*. İstanbul: Post Yayınları, 2016.

Tülücü, Süleyman. “Muallakat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 308-310. Ankara: TDV Yay., 2020.

Unan, Fahri. *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003

Uyanık, Ercan ve Çam, İrfan Davut. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Medreselerde Islahat Tartışmaları”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*. ed. Fikret Gedikli. C. 1 Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, 2013: 277-260.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Yaman, Ahmet. “Kenzü’ d-Dekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 261-262. Ankara: TDV Yay., 2002.

Yazıcı, Nesimi. “İsmal (Tuncu) Bey’in, Hâtıra-i Seyahât’inde Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Ziyareti: Kosova”, *Bellekten*. C. LXXVIII, S. 283 (Aralık 2014): 1099-1135.

Yılmaz, Harun. “Osmanlı Son Döneminde Medreselerin Islahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddîn-i Eyyûbi Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 51. S. 51 (Aralık 2016): 79-113.

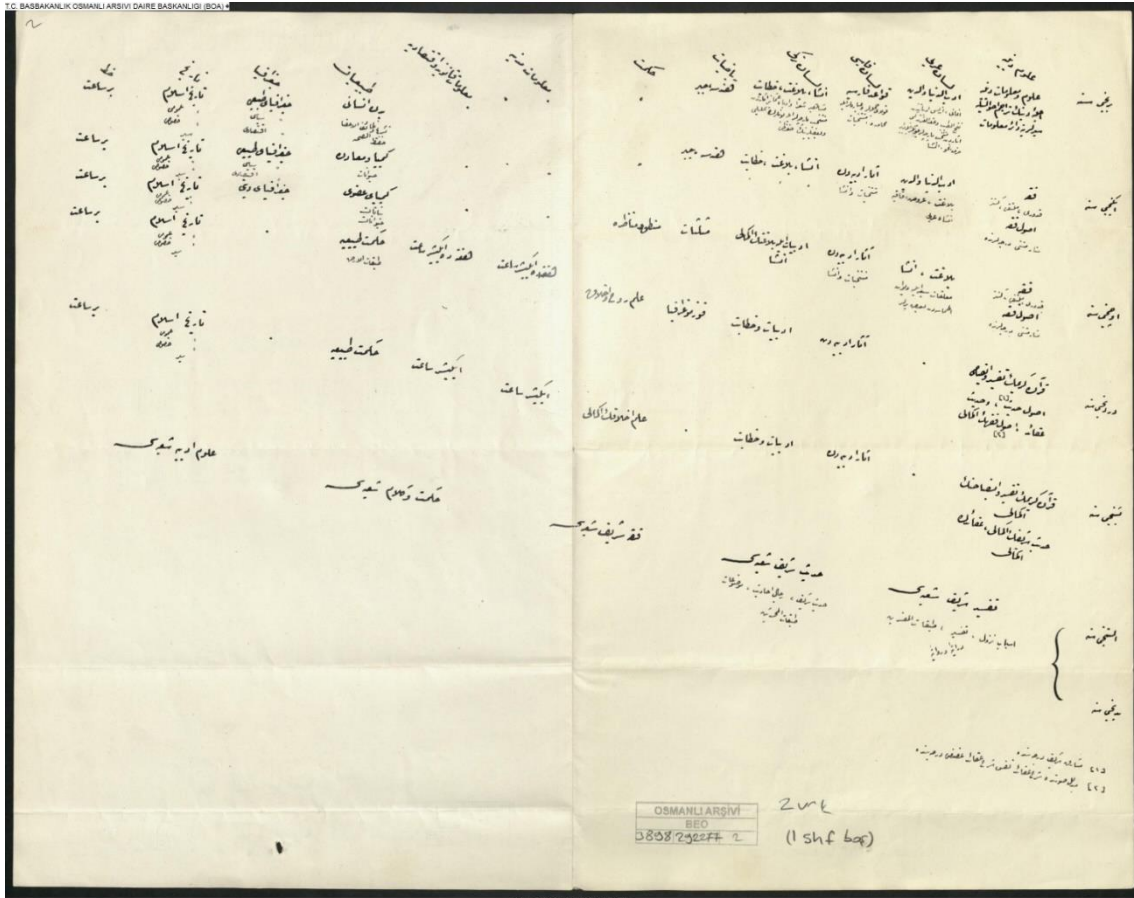
Zengin, Zeki Salih. “II. Meşrutiyet Döneminde Kudüs ve Medine’de İki Eğitim Kurumu: Medrese-i Külliye ve Selahaddin Eyyubî Külliye-i İslamiyesi”, *Belleten*. C. 81. S. 291 (Ağustos 2013): 589-618.

Zengin, Zeki Salih. “Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakıflar Dergisi*. S. 26 (1997): 401-409.

Zeyrek, Suat. “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyancıları ve Sonuçları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 22, (2012/2): 299-336.

Ekler

Ek-1. Priştine Medrese-i İslamiyesi Ders Cetveli

BOA, BEO, 3898/292277, 2

Sınıf	Ulüm-i Diniye	Lisan-ı Arabi	Lisan-ı Farsi	Lisan-ı Türki	Riyaziyat	Hikmet	Malumat-ı Medeniye	Malumat-ı Kanuniye ve İktisadiye	Tabiiyat	Coğrafya	Tarih	Hat
1.Sene	Ulüm ve malumat-ı diniye ecille-i dinin teracim-i ahvaliyle siyerlerine dair malumat	<i>Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din</i> <i>Egâni</i> , Endülüs Edebiyatından <i>Nefhu't-Tib</i> ve <i>İkdü'l-Ferid</i> gibi asardan müntehab parçalar bunlar ile beraber, sarf, nahiv, inşa	Kavaid-i Fariyye Kolay cümleler ve ibareler ile muhavere, müntehabat	İnşa, Belagat, Hitabet Meşahir-i şua ve üdeba-i Osmaniyе asarından müntehab parçalar ile bunların tahlili ve bazılarının hıfzı	Hendese, Cebir				Beden-i insani Teşrih vezaifü'l-aza, hıfzıssıhha	Coğrafya-i tabii Coğrafya-i siyasi Coğrafya-i iktisadi	Tarih-i İslam Tarih-i umumi Tarih-i hususi Siyer	Bir saat
2.Sene	Fıkıh <i>Kuduri</i> , <i>Mülteka</i> , <i>kenz</i> (kenzüd-dekaik) Usul-i Fıkıh <i>Menar</i> metni derecelerde	<i>Edebü'd-Dünyâ ve'd-Din</i> Belagat, Aruz, Kafiye, İnşa-i Arabi	Asar-ı Edebiyeden müntehabat ve İnşa	İnşa, Belagat, Hitabet	Hendese, Cebir				Kimya ve Maadin Hayvanat	Coğrafya-i tabii Coğrafya-i siyasi Coğrafya-i iktisadi	Tarih-i İslam Tarih-i umumi Tarih-i hususi Siyer	Bir saat
3.Sene	Fıkıh <i>Kuduri</i> , <i>Mülteka</i> , <i>Kenz</i> Usul-i Fıkıh <i>Menar</i> metni Derecelerde	Belagat, İnşa Muallakat-ı seb'a ile Divan-ı Hamase'den bazı yerler	Asar-ı Edebiyeden müntehabat ve İnşa	Edebiyat ile belagatın ikmalı İnşa	Müsellesat	Mantık ve Münazara			Kimya-i Uzvi Nebatat Hayvanat	Coğrafya-i dini	Tarih-i İslam Tarih-i umum Tarih-i hususi Siyer	Bir saat

4.Sene	Kur'an-ı Kerim'in Tefsir ve İzahı Usul-i Hadis* ve Hadis Akaid, Usul-i Fıkıh'ın** ikmali		Asar-ı Edebiyeden	Edebiyat ve Hitabet	Kozmografya	İlm-i ruh ve Ahlak	Haftada ikişer saat	Haftada ikişer saat	Hikmet-i tabiiye Tabakatü'l-arz		Tarih-i İslam Tarih-i umum Tarih-i hususi Siyer	Bir saat
5.Sene	Kur'an-ı Kerim'in Tefsir ve izahının ikmali Hadis-i Şerif'in ikmali, Akaid'in ikmali		Asar-ı Edebiyeden	Edebiyat ve Hitabet		İlm-i Ahlak'ın ikmali	İkişer saat	İkişer saat	Hikmet-i tabiiye		Tarih-i İslam Tarih-i umum Tarih-i hususi Siyer	Bir saat

Altıncı ve Yedinci Sene

Tefsir-i Şerif Şubesi	Hadis-i Şerif Şubesi	Fıkıh-ı Şerif Şubesi	Hikmet ve Kelam Şubesi	Ulüm-i Edebiye Şubesi
<i>Esbab-ı Nuzül</i> , Tefsir (dirayeten ve rivayeten), Tabakatü'l-Müfessir	Hadis-i Şerif, <i>Ricâlü Ehadis</i> , <i>Mevzûât</i> , Tabakatü'l-Muhaddisin			

Ek-2. Priştine Medrese-i İslamiyesi Ders Cetveli

*Meşârik-ı Şerif derecesinde

**Mübeddel (?) suretde *Şerh-i Akaid-i Neseî Şerh-i Akaid-i Aduddiyye* (?) derecesinde

روم ایلی سیاحت همایونی

Ek-3. Priştine Medrese-i İslâmiyesi Vaz'- ı Esas Merasimi

Servet-i Fünûn, (23 Haziran 1327): 7